

**Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича**

**Державна політика подолання
конфліктів історичної пам'яті
у процесі консолідації української
політичної нації в умовах
російсько-української війни**

Аналітична записка

Львів – 2025

Аналітична записка підготовлена
за сприяння Національного фонду досліджень України
у рамках виконання проекту
«Історична пам'ять українців в умовах війни:
від конфронтації до консолідації»
(реєстраційний номер проекту: 2023.03/0207)

Державна політика подолання конфліктів історичної пам'яті у процесі консолідації української політичної нації в умовах російсько-української війни. Аналітична записка / Відп. ред.: Г. Дидик-Меуш; ред.: Р. Голик, І. Орлевич; авт. колектив: Р. Голик, І. Орлевич, Н. Колб, Н. Мисак, П. Артимишин, Е. Казан, Г. Дидик-Меуш. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2025. 92 с.

В аналітичній записці простежено основні тенденції взаємозв'язків між державною політикою пам'яті та історичною пам'яттю українців в умовах російсько-української війни та в руслі подолання суспільних конфліктів. Досліджено розвиток української державної політики в сфері пам'яті до і після 2022 р., її вплив на мовну ситуацію й мовну пам'ять в Україні, а також на трансформацію релігійної пам'яті різних конфесій перед викликами війни; вивчено практики державного нагородження учасників війни в контексті уявлень про її героїв, простежено державну політику меморіалізації воєнних подій; розглянуто декомунізаційні процеси вияву змін у контексті державного пам'яттєвого дискурсу під кутом російсько-українського збройного протистояння; розглянуто можливості подолання й уникнення суспільних суперечностей у цих напрямках.

На підставі вивченого і проаналізованого матеріалу подано рекомендації стосовно формування і розвитку державної політики пам'яті як фактора інтеграції українського суспільства в умовах російсько-української війни.

ЗМІСТ

Передмова	5
1. Державна політика пам'яті в Україні до і в час російсько-української війни <i>Роман Голик</i>	7
2. Вшанування героїв російсько-української війни: еволюція системи нагород України <i>Ірина Орлевич</i>	16
3. Меморіалізація героїв / жертв війни як складова державної політики подолання конфліктів історичної пам'яті <i>Наталія Мисак</i>	24
4. Реалізація державної політики декомунізації в Україні <i>Павло Артимішин</i>	31
5. Державна політика в Україні та релігійна пам'ять у час російсько-української війни	
5.1. Православні <i>Емілія Казан</i>	40
5.2. Греко-католики <i>Наталія Колб</i>	47
5.3. Римо-католики <i>Емілія Казан</i>	56
5.4. Протестанти <i>Ірина Орлевич</i>	62
5.5. Всеукраїнська рада Церков <i>Наталія Колб</i>	71
6. Мовне законодавство і його дія в реаліях російсько-української війни <i>Ганна Дидик-Меуш</i>	80
Висновки, пропозиції і рекомендації	88

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. стало одним із ключових викликів як для Української Держави та її політики, так і для суспільства та його колективної свідомості й пам'яті.

Державна політика пам'яті, особливо в умовах війни, – складна, часто дуже суперечлива і чутлива для суспільства сфера. З одного боку, її розглядають як необхідний елемент національної інтеграції. Натомість противники державного регулювання історичної пам'яті часто використовують аргумент маніпуляції, міфологізації, викривлення суспільної свідомості, до якого потенційно можуть залучати державні чинники. Зрештою, як свідчить історія, політика пам'яті багатьох держав відображала політичні доктрини різних систем – як демократичних, так і авторитарних. В одних випадках державна історична пам'ять була спрямована на консолідацію націй і на поширення демократичних цінностей, в інших – провокувала поділ суспільства на своїх / чужих (ворогів), вела до запровадження тоталітарних і авторитарних систем.

Значною мірою саме політика пам'яті різних держав у ХХ ст. підштовхнула до формування авторитарних режимів, які апелювали до величі далекого минулого (Римська імперія і фашистська Італія, німецький «Третій Райх») або ж до поразок, принижень від часу Першої світової війни (гітлерівська Німеччина, Угорщина Горті). Ця пам'ять породжувала бажання експансії, ксенофобію та, зрештою, спровокувала Другу світову війну. Своєю чергою пам'ять про Другу світову і довоєнні події (як пам'ять про громадянську війну в Іспанії 1936–1939 рр., пам'ять про перемогу над нацистами і колаборацію з ними) теж об'єднувала і водночас розділяла народи.

Державна пам'ять про війну після 1945 р. також пережила різні трансформації, навіть дуже несподівані: від заборони певних тем і персонажів (наприклад, учасників антирадянського

підпільного руху у країнах соціалістичного блоку) до їхньої реабілітації та глорифікації (усташі і четники у посткомуністичній Хорватії й Сербії в добу югославських війн 1990-х) і до вилучення з канону державної історичної пам'яті (усташський рух в історичній пам'яті Хорватії доби ЄС).

В Україні державна політика навіть у мирний час мала специфічні риси, бо відображала не менш складну історію, тобто була такою ж, як сама історія України ХХ ст. і попередніх століть. Російсько-українська війна лише підсилила, акцентувала загальні тенденції цієї пам'яті.

Аналітична записка пропонує простежити виникнення і трансформацію окремих сегментів української політики пам'яті в контексті сучасних воєнних подій. Її автори концентрують увагу на передумовах державної політики України (Роман Голик), на мовній політиці і її ролі у формуванні колективної пам'яті (Ганна Дидик-Меуш), на ролі держави у справі визнання нових героїв України (Ірина Орлевич), на меморіалізації і декомунізації (Наталія Мисак, Павло Артимишин), на проблемах релігійної політики та релігійної пам'яті в дискурсі держави (Наталія Колб, Емілія Казан, Ірина Орлевич).

1. Державна політика пам'яті в Україні до і в час російсько-української війни

Роман Голик

Модель, яку вибирає держава для конструювання, формування, утвердження колективної пам'яті суспільства (чи формування офіційної пам'яті), залежить від її політичної структури, ідеології еліт та суспільства, від історичних обставин, в яких ці еліти і весь соціум опинилися в той чи в інший момент. Це означає, що держави вибирають різні моделі конструювання пам'яті і можуть змінювати їх, часто дуже несподівано, залежно від політичної ситуації та кон'юнктури.

З одного боку, державне конструювання колективної пам'яті означає селекцію її елементів, інтерпретацію подій у певному руслі, отже, неминучу тенденційність. З іншого, колективна історична пам'ять – особливо пам'ять про війни – часто досить заплутана, як і сама воєнна реальність. Натомість державна політика покликана її упорядковувати і спрямувати. У мирний час ця селекція часто буває тим більшою, що менш демократичним є державний устрій. Однак під час війни селекція пам'яті часто необхідна, щоб запобігти розшаруванню і дезорганізації колективної свідомості суспільства, інтегрувати його в умовах викликів воєнного часу.

Сучасна ж українська політика пам'яті, скоригована війною, закорінена ще в реаліях здобуття суверенітету та незалежності у 1990-1991 рр. Тоді ця політика розділилася, як і політична свідомість українського суспільства та його еліт.¹ Частина з них орієнтувалася на стару комуністичну чи посткомуністичну доктрину, інша – на нову національну чи націоналістичну парадигму або на змішану, ліберальну доктрину. Перша з них апелювала до

¹ Пор.: Бабка В.Л. Політика пам'яті в перші роки незалежності України. *Гілея: науковий вісник*, 2016. Вип. 110. С. 356–360.

советської історичної пам'яті.² Національна парадигма, навпаки, почала заперечувати комуністичну версію української історії ХХ ст., виводячи державницькі традиції від української національної революції, УНР та ЗУНР, прославляючи антибільшовицький опір, акцентуючи на трагедії Голодомору тощо. Ліберальна ж парадигма української державної політики пам'яті була початково гібридною, бо мала примирити і нейтралізувати те, що здавалося її представникам крайнощами з одного чи другого боку. Згодом ці підходи так чи так проявлялися в державній політиці пам'яті українських президентів.³ Це засвідчило короткочасне (1991–1994) президентство Леоніда Кравчука. Тут можна було бачити початки десовєтизації колективної пам'яті, її «націоналізування»,⁴ «екологізації» (пам'ять про Чорнобиль), однак також помітні були вагання і в оцінці минулого, і в характеристиці подій 1990-х рр. Це віддзеркалювала й пам'ять самого президента Кравчука.⁵ Натомість в історичній пам'яті україн-

² З відліком історії УРСР від Леніна та виникнення більшовицької партії до «Великої Жовтневої революції», трактуванням Другої світової як «Великої вітчизняної війни», колективізації замість Великого Голоду 1932–1933 рр., «знищення антисовєтського підпілля» до і після Другої світової війни тощо.

³ Гриценко О.А. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: «К.І.С.», 2017.

⁴ Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини, 2015. Вип. 15. С. 244–250.

⁵ Він згадував воєнну і повоєнну Волинь та дії антисовєтського підпілля, описував політику росіянізації перших секретарів ЦК КПУ, а також утримував у мемуарах процеси зародження Народного руху України і здобуття української незалежності (див. у: Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. Київ, 2002). Водночас частину політичних подій він оцінював як колишній ідеолог КПУ (у минулому мав комуністичні погляди) і як людина, котра кілька разів міняла політичні середовища та змінювала думку щодо історичних фактів. Виразним було й бажання Леоніда Кравчука залишити в колективній пам'яті свій образ як першого Президента України і батька-засновника її державності. У цьому плані він ставав альтернативою Михайлові Грушевському, якого частина авторів, навпаки, зображала першим президентом України; пор.: Чемерис В. Президент. Повість-есе. Київ: Свенас, 1994; Михайло Грушевський – перший президент України, академік: біобібліографія (1885–2000) / укладач Б.В. Грановський. Київ: [б.в.], 2001.

ців сам його образ теж залишився двозначним.⁶ Проте державна пам'ять епохи Леоніда Кравчука і пам'ять про цю епоху були пам'яттю мирного часу.

Головний суперник Леоніда Кравчука – колишній директор одного з оборонних підприємств, згодом довголітній (1994–2004) президент Леонід Кучма, натомість, став асоціюватися з багатовекторною політикою пам'яті. Спочатку його сприймали як представника російської або російсько-української двомовної політики і пам'яті. З часом риторика президента Кучми змінилася, особливо на тлі українсько-російських конфліктів (звідси – зафіксоване історичною пам'яттю протистояння 2003 р. через острів Тузла) та спроб українсько-польського меморіального примирення (пам'ять про Волинь 1943 р. у тому ж таки 2003 р.).⁷ Цю змішану парадигму державної пам'яті фіксувала і книга Леоніда Кучми «Україна – не Росія». Випущена в оригіналі російською (у Москві), а потім українською мовами, ця книга теж була ідеологічно різноспрямованою: з одного боку, вона відокремлювала український та російський простори пам'яті та й культури, простори мови, національних героїв, національного іменування, а з іншого – намагалася зблизити їх в умовній точці перетину («там, де сходяться слов'яни»)⁸. Зрештою, російськофонність і навіть певна росієцентричність Кучми спричинила роздвоєння його історичної пам'яті, яка була пострадянською, змішано-

⁶ Це образ одного з представників дипломатичної політики та одного з фундаторів постсовєтської державності, нової української православної ідентичності і релігійної пам'яті. Водночас його постать асоціювалася з образом політичного «агітатора», який унікає «гострих кутів», є непослідовним, владо- та користолюбним і допускає значні політичні помилки (наприклад, без'ядерний та нейтральний статус України), за які згодом розплачується держава. Дет. див.: Ткач Д.І. Місце і роль Президента у зовнішній політиці України: психоаналітичне та візуально-психологічне портретування: монографія. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2020. С. 10–22.

⁷ Примирення українського та польського народів. URL: <https://www.holosameryky.com/a/a-49-a-2003-07-11-4-1-86921587/223373.html> (доступ: 18.03.2025).

⁸ Кучма Л. Україна – не Росія / переклали з рос.: І. Пащенко, О. Руденко-Десняк. Москва, 2004.

гібридною.⁹ Ім'я Леоніда Кучми в історичній пам'яті стали асоціювати із прийняттям Конституції України та з певним рухом до ЄС і НАТО, а також із дискусійними та негативними моментами найновішої української історії.¹⁰ Державна пам'ять епохи Леоніда Кучми вже не була такою «пацифістською», як пам'ять держави періоду Леоніда Кравчука. Тут простежувалися мотиви російсько-української політичної та пам'яттєвої війни.¹¹

Віктор Ющенко, наступник та ідеологічний супротивник Леоніда Кучми (2005–2010), став одним із тих українських президентів, хто найбільше розвивав і підтримував історичну, мовну та релігійну пам'ять українців.¹² Передовсім це стосувалося мемо-

⁹ Звідси, наприклад, такі видання, як «Світло безсмертного подвигу: доповіді Президента України Л.Д. Кучми на урочистих зборах, присвячених 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні» (Київ, 1999) поруч із книжками на кшталт «Немає Батьківщини без свободи і свободи без Батьківщини. Доповідь Президента України Л. Кучми на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України 23 серпня 1996 р. (Київ, 1996) або «Україна: європейський вибір. Вибрані виступи» (Київ, 2003), упорядковані останньої є В. Медведчук. Дискурс Л. Кучми і його книг також формували пам'ять про економіку України 1990–2000 рр., реформатором якої президент намагався бути.

¹⁰ Як-от із ядерним роззброєнням (Будапештський меморандум), а також з українським олігархатом, «справою Георгія Гонгадзе» та опозиційним рухом «Україна без Кучми». У 2004 р. Л. Кучма опосередковано став союзником В. Януковича і супротивником Помаранчевої революції, а після цього дискурс його російськомовних та українськомовних книг намагався сформувати образ «зламаних», на думку президента, десятиліть після Майдану 2004–2005 рр. Див. у: Кучма Л. После Майдана: записки Президента (2005–2006). Киев; Москва, 2008; Кучма Л. Зламана десятиліття. Київ, 2010.

¹¹ Лише в час повномасштабного вторгнення РФ в Україну Леонід Кучма був змушений пригадати передачу стратегічного озброєння Росії урядом Валерія Пустовойтенка. Проте він протиставив образ минулої «проєвропейської» Росії, якій передавалася зброя і яка начебто «заслужувала довіри», агресивній «імперіалістичній РФ» зразка 2022 р. Див.: Гарагуц О. Кучма прокоментував передачу Пустовойтенком Путіну крилатих ракет та бомбардувальників. URL: <https://www.osoby.com.ua/kuchma-prokomentuvav-peredachu-pustovojtenkom-putinu-krylatyh-raket-ta-bombarduvalnykiv/> (доступ: 18.03.2025).

¹² Пор.: Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2011. Вип. 5. С. 393–421.

ріалізації Голодомору 1932–1933 рр.: спорудження пам'ятників, видання пропам'ятних книг, запровадження Дня пам'яті жертв Великого Голоду як геноциду.¹³ Це, як і меморіалізація Помаранчевої революції 2004–2005 рр., викликало спротив російських політиків, котрі вбачали в цьому антиросійську риторіку. Президент Ющенко також активно порівнював Голодомор із Голокостом, що, з одного боку, стало діалогом української та єврейської культур,¹⁴ а з іншого – викликало неоднозначну реакцію. На тлі зближення з Польщею під керівництвом Леха Качинського знову (після зустрічей президентів Кучми і Качинського в Павлівці 1993 р.) постала проблема українсько-польського примирення на тлі Волині 1943 р. та Галичини 1944 р. (Гута Пеняцька),¹⁵ хоча повного примирення досягнуто не було.¹⁶ В Україні проводилася де-советизація української історичної пам'яті, було засновано Український інститут національної пам'яті (2007). Він став одним із

¹³ Промова Президента Віктора Ющенка з нагоди 75-х роковин Голодомору. URL: <https://history.sumy.ua/sources/media-documents/9784-promova-prezydenta-viktora-yushchenka-z-nahody-75-rokovyn-holodomoru-2007.html> (доступ: 21. 03. 2025).

¹⁴ Віктор Ющенко: у Міжнародний день жертв Голокосту український народ висловлює щирі співчуття світовому єврейству. URL: <https://www.radiosvoboda.org/A/958372.HTML> (доступ: 29.03.2025).

¹⁵ «Справжня дружба вимагає справжньої правди про страшні події» – Лех Качинський. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1500996.html> (доступ: 24.03.2025).

¹⁶ Згодом, уже після свого президентства, у 2016 р. Віктор Ющенко разом із Леонідом Кравчуком, а також із главою УГКЦ Святославом (Шевчуком) та тодішнім главою УПЦ КП Філаретом (Денисенком) і представниками інтелігенції підписав лист, в якому від імені українців просив вибачення за Волинську трагедію 1943 р., однак відповіді польської сторони не було і в цьому випадку. Див.: Кравчук, Ющенко, голови УПЦ КП і УГКЦ попросили вибачення в поляків за Волинську трагедію. URL: https://lb.ua/news/2016/06/03/336792_kravchuk_yushchenko_glavi_upts_kp_ugkts.html (доступ: 24.03.2025). З іншого боку, польська політична еліта, хоч і по-іншому, аніж російська, негативно реагувала на уславлення ОУН і УПА, яких Віктор Ющенко своїм указом визнав борцями за незалежність України в останній рік свого президентства після присвоєння звань Героя України Степанові Бандері і Романові Шухевичу (2010), ця тема викликала дискусії навіть серед частини тогочасних українських політиків.

центрів переформатування пам'яті (зокрема відновлення пам'яті про національно-визвольні змагання, антисоветську збройну боротьбу, Голодомор, переосмислення поглядів на Другу світову війну в її українському вимірі; держава також була ініціатором відзначення святкувань річниці Помаранчевої революції або річниці Майдану, що мало закласти нову традицію). Саме з таким дискурсом згодом асоціювалося правління президента Віктора Ющенка в історичній пам'яті українців (надмірна увага до історії й історичної пам'яті українців у наративах цього президента спричинила й зворотню реакцію, особливо на тлі економічних, а далі й політичних негараздів; одночасно розвивалася проросійська та просоветська пам'ять Антимайдану, яку підтримували опозиційні Ющенкові сили, зокрема Партія регіонів та КПУ). Так чи так, а державна політика пам'яті епохи Ющенка мала виразно національний характер. У РФ такі тенденції вважали спрямованими проти Росії методами «бандеризації України». Сам Віктор Ющенко від початку кар'єри намагався не акцентувати на темі російсько-українських конфліктів;¹⁷ його дискурс, проте, став виразом інформаційного / символічного протистояння, «війни національних міфологій» (визначення Алли Киридон) України та Росії.

У 2010 р. президентом України став політичний опонент Віктора Ющенка – Віктор Янукович, який фактично підтримував проросійський історичний наратив, хоча офіційно дотримувався і українського пам'яттєвого дискурсу. Наприклад, він брав участь у меморіалізації Голодомору, проте його політична сила (Патрія регіонів та її союзники) намагалася зруйнувати концепцію Голодомору як геноциду.¹⁸ Це ж стосувалося і пам'яті жертв тоталітарних режимів.¹⁹ Водночас президент Віктор Янукович та його

¹⁷ Див.: Ющенко В. Вірю! Знаю! Можемо!.. Київ, 2004.

¹⁸ Президент України В. Янукович вшанував пам'ять жертв Голодомору 1932-1933 років. URL: <https://russia.mfa.gov.ua/news/16452-prezident-ukrajini-vjanukovich-vshanuvav-pamjaty-zhertv-golodomoru-1932-1933-rokiv> (доступ: 23.03.2025); Сиротюк Ю. Режим Януковича нищить історичну пам'ять про Голодомор. URL: <https://glavcom.ua/columns/syrotuk/121349-rezhim-janukovicha-nishchit-istorichnu-pam-jat-pro-golodomor.html> (доступ: 23.03.2025).

¹⁹ Янукович вшанував пам'ять жертв тоталітарного режиму. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/yanukovich-vshanuvav-pam-yat-zhertv-totalitarnogo-rezhimu.html> (доступ: 23.02.2025).

однодумці підтримували образ Другої світової війни як «Великої вітчизняної війни», апелювали до історичних зав'язків українців та росіян, дистанціювалися від героїзації української визвольної боротьби, обмежили сферу діяльності Інституту національної пам'яті. Зрештою, в історичній пам'яті українців це президентство хоч і асоціювалося з певними проєвропейськими тенденціями, але загалом із антиєвропейською та проросійською політикою: поряд із «Євро-2012» – т.зв. «харківські угоди» / «Угода між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту РФ на території України» (2010), концепцією позаблоковості України, русифікаційною мовною політикою («закон Ківалова–Колесніченка» / Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, 2012), прихованим знищенням української армії. На практиці це вело до зближення чи навіть злиття української й російської парадигм пам'яті. І справді, державна історична політика України 2010–2013 рр., фактично, орієнтувалася на російські зразки. Врешті, це завершилося відмовою від підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Європейським Союзом на саміті у Вільнюсі (2013), що стало претекстом до Євромайдану / Революції гідності, втечі і позбавлення Януковича статусу Президента (2014).

Наступний Президент України Петро Порошенко (2014–2019) прийшов до влади в контексті пам'яті про недавню Революцію гідності, героїв Небесної сотні і водночас у контексті подій, які відображали гібридну війну РФ проти України (захоплення Криму, «російська весна», атака на Донбас, створення ЛНР і ДНР тощо) і збройної відповіді України на них (АТО/ООС). Ці рамки стали основними для політики пам'яті його урядів, яка включала також і вже «звичні» елементи: пам'ять про Крути, про жертви політичних репресій, Голодомор, Голокост,²⁰ декомунізацію і десоветизацію.²¹

²⁰ Петро Порошенко в День пам'яті жертв політичних репресій відвідає «Биківнянські могили». URL: <https://glavcom.ua/news/poroshenko-v-den-pamyati-zhertv-politichnih-represiy-vidvidaje-bikivnyanski-mogili-594796.html> (доступ: 29.03.2025); Порошенко: Пам'ять про жертв Голокосту має стати застереженням від ненависті. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/poroshenko-pamyat-pro-zhertv-golokostu-maje-stat-zasterezhenniam-vid-nenavisti-564589.html> (доступ: 29.03.2025).

²¹ Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015)... С. 248.

Більшість цих проблем стали предметом інформаційних атак з боку РФ. Водночас частина тем (Волинь 1943 р., героїзація УПА і ОУН) виступала головним подразником, що відрізняв політику пам'яті України та політику пам'яті Польщі.²² Хоч мовне законодавство було змінене («закон Ківалова – Колесніченка» у 2018 р. визнано неконституційним), на тлі цієї війни українська колективна пам'ять залишалася роздвоєною і багато в чому гібридною, двомовною за формою і двокультурною за суттю. Саме ж правління Петра Порошенка в історичній пам'яті українців стало асоціюватися з відбудовою Збройних Сил України, посиленням проукраїнського пам'яттєвого дискурсу, водночас також із втратою українських територій, трагедіями під Дебальцевим і Волновахою, негативними тенденціями в економіці, суспільній сфері, які спричинила гібридна війна РФ проти України.

На цьому тлі розгорнулася політика історичної пам'яті нового (від 2019 р.) президента України Володимира Зеленського. Наразі її можна поділити на два етапи. Перший (2019–2022) був періодом дистанціювання від меморіалізаційних концепцій періоду Петра Порошенка на тлі «втоми» від гібридної війни, хоча основні концепти та ритуали пам'яттєвої політики було збережено.²³ Переломним пунктом для конструювання нової пам'яті стало повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Президент України та уряд стали асоціюватися в колективній пам'яті зі щоденними телевізійними зверненнями про ситуацію на війні (ці своєрідні хроніки згодом публікувало харківське видавництво «Фоліо»);²⁴ Більшість мотивів державної історичної пам'яті України (Крути, Голодомор,

²² Броніслав Коморовський: «Героїзація ОУН-УПА робить неможливим історичний діалог Польщі і України». URL: <https://vikna.if.ua/news/33320/view> (доступ: 30.03.2025).

²³ Володимир Зеленський разом із дружиною вшанували пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. URL: <https://www.unian.ua/politics/10765835-zelenskiy-razom-z-druzhinoyu-vshanuvali-pam-yat-zhertv-golodomoru-1932-1933-rokiv-v-ukrajini-foto.html> (доступ: 30.03.2025).

²⁴ Промови та звернення Президента Володимира Зеленського. Харків: Фоліо, 2023. Т. I–VIII.

навіть Голокост) почала сприйматися в контексті актуального протистояння з РФ.²⁵

До цього додалися нові елементи: Українська Держава почала проводити нову політику в сфері меморіалізації (знесення пам'ятників советським і російським діячам, десовєтизація / декомунізація топоніміки), увічнення героїв російсько-української війни (меморіали Героїв України, нагородження відповідними званнями) та її жертв (Буча, Ірпінь, Гостомель), підтримання пам'яті про тимчасово окуповані території і пам'яті мешканців цих територій про Україну, оновлення політики в релігійній сфері (заборона організацій, афілійованих із московським патріархатом)²⁶ тощо. Саме цей комплекс мотивів і категорій функціює в державній політиці пам'яті України сьогодні. Він слугує засобом захисту від інформаційних війн з боку Росії, але також і від тих закидів, які виникають у просторі частини країн ЄС (дискусії довкола Волинської трагедії в Польщі; образ минулого Закарпаття в Угорщині тощо). Проте українська політика пам'яті про російсько-українську війну 2022–2025 рр. ще тільки формується, а її розвиток залежить від подальшого перебігу історичних подій, передусім від закінчення збройного конфлікту та його ближчих і віддалених наслідків.

²⁵ «Так звучить біль»: Володимир Зеленський звернувся до українців у 90-ті роковини Голодомору. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/tak-zvuchit-ukrayinskiy-bil-zelenskiy-zvernuvsya-do-ukrayinciv-u-90-ti-rokovini-golodomoru-2457847.html> (доступ: 30.03.2025).

²⁶ У Львові Президент ушанував пам'ять полеглих захисників України. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/12/17/u-lyvovi-prezydent-ushanuvav-ramyat-poleglyh-zahysnykiv-ukrayiny> (доступ 29.03. 2025); Володимир Зеленський про Бучу: «Так тепер сприйматиметься російська держава, її культура загинула». URL: <https://tsn.ua/politika/zelenskiy-zayaviv-schodlya-upr-mr-chas-zakinchivsy-2704725.html> (доступ: 24.03. 2025); «Говорить людям на окупованих територіях про Україну, про те, що українська армія обов'язково прийде» – звернення Президента Володимира Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/news/govorit-lyudyam-na-okupovanih-teritoriyah-pro-ukrayinu-pro-t-75801> (доступ: 30.03.2025); Президент Зеленський заявив, що в Україні для УПЦ (МП) час закінчився. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/3/7336922/> (доступ: 28.03.2025).

2. Вшанування героїв російсько-української війни: еволюція системи нагород сучасної України

Ірина Орлевич

Традиція нагороджувати найдостойніших громадян за мужність, виявлену під час небезпеки для суспільства, існує здавна. Формою такої пошани стала система особливих відзнак – нагород. Упродовж століть ордени і медалі були невід’ємним атрибутом кожної держави. Їхнє головне призначення полягає не лише у відзначенні гідних особистостей; нагородження спонукає інших громадян на героїчні вчинки, видатні досягнення та сумлінну працю за прикладом нагороджених, а також творить відповідні моральні орієнтири в суспільстві. Нагороди, навіть якщо з матеріальним еквівалентом, мають насамперед моральну цінність, адже свідчать про визнання в державі і в суспільстві реальних заслуг громадян.

Визначення героїзму доволі влучно дав прес-офіцер 112-ї бригади сил ТрО ЗСУ Андрій Ковальов, наголосивши, що це дії людини всупереч інстинкту самозбереження. Попри усвідомлення небезпеки, пов’язаної з ризиком для власного життя і здоров’я, такі люди стають на захист свободи своєї батьківщини та народу. Саме так «звичайні» громадяни 24 лютого 2022 р., не маючи найменшого військового досвіду, стали до лав територіальної оборони, зголосившись захищати свою землю без жодної впевненості у збереженні власного життя і навіть у гарантії перемоги над ворогом.²⁷

Для конструювання національної політики пам’яті важливо зберігати тяглість героїчної традиції минулих поколінь нашого народу та фіксувати героїчні вчинки учасників теперішньої російсько-української війни, бо власне на пам’яті про них, очевидно, і будуть виховуватися наші діти, онуки, правнуки.

²⁷ Сучасна генерація героїв зробила неможливе можливим. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/23/suchasna-generacziya-geroyiv-zrobyla-nemozhlyve-mozhlyvym/> (доступ: 22.03.2025).

Україна, як і всі колишні республіки СРСР, до проголошення незалежності в 1991 р. не мала власних орденів і медалей (за винятком короткого періоду «українізації» до 1933 р.). Діяли лише почесні звання республіканського рівня: народний артист УРСР, заслужений артист УРСР, заслужений учитель УРСР, народний художник УРСР та ін.

Після 1991 р. виникла нагальна потреба у власне українських нагородах. Однак за основу їхньої системи взяли не українську національну традицію часів УНР-ЗУНР²⁸ та визвольної боротьби 1930–1950-х рр., а советську традицію. Найбільш яскравим виявом такої тенденції стало запровадження вищої відзнаки Героя України зі врученням Золотої Зірки або ордена Держави, що було однозначним взоруванням на систему нагород СРСР і на звання Героя Радянського Союзу.²⁹

У незалежній Україні, влада якої на початках була радше спадкоємицею УРСР, а не діячів УНР-ЗУНР, усі державні відзнаки й надалі залишалися своєрідною формою заохочення номенклатури за лояльність до влади, а також за політичні та бізнесові послуги.³⁰ Серед героїв України – Юхим Звягільський,

²⁸ Перші нагороди УНР та ЗУНР з'явилися в 1918 р. Того ж року при Головному штабі армії Української Держави створили відповідну комісію, яка виробила остаточний варіант нагородної системи, що складався із двох типів державних нагород – хрестів і орденів, серед яких Хрест і Зірка Слави і Відродження України, орден св. Архистратига Михаїла – за військову хоробрість, Хрест св. Князя Володимира Великого – за державну цивільну службу, орден князя Ярослава Мудрого та жіночий орден св. Ольги – за заслуги на громадському полі, Залізний хрест – за визвольну боротьбу. 19 жовтня 1920 р. наказом Головної команди війська і флоту Української Народної Республіки за підписом голови Директорії та головного отамана Армії УНР Симона Петлюри встановлено нагороду Залізний хрест. Ним відзначали учасників Першого зимового походу (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.), коли українська армія на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком провела бойовий рейд тилами російських більшовицьких та білогвардійських військ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%> (доступ: 21.03.2025).

²⁹ Лосев І. Державні нагороди: кому і чому? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1894522.html> (доступ: 20.03.2025).

³⁰ Пор.: Нагороди України: історія, факти, документи: в 3 т. / авт.: Д.В. Табачник, М.Ф. Дмитрієнко, В.Й. Бузало та ін. Київ: Українознавство, 1996 (серед його авторів, що прикметно, був проросійський політик Дмитро Табачник, тодішній голова Адміністрації Президента Леоніда Кучми).

IV віцепрем'єр-міністр України, народний депутат України I–VIII скликань (1990–2019), лідер кримських автономістів 1990-х рр. Микола Багров, керівник адміністрації Президента Леоніда Кучми Володимир Литвин та ін. Без сумніву, заслужено це звання присвоєно діячам, котрі віддали своє життя боротьбі за свободу України, – Левкові Лук'яненку і Степанові Хмарі. Це звання отримували і за інші заслуги, як-от видатний музикант, музикознавець Микола Колесса (2002), політик і науковець-фізик, академік Ігор Юхновський (2005).³¹

Від початку російсько-української війни високе звання Героя України здебільшого отримують військові, які зі зброєю в руках захищають незалежність нашої Держави. У 2022 р. таким чином визнано заслуги перед Батьківщиною 196 осіб; у 2023 р. – 143; у 2024 р. – 162; у 2025 р. – 24 (станом на березень). Аналіз частотності надання цієї найвищої державної нагороди різними президентами України засвідчує, що Леонід Кучма надав її 132 особам, Віктор Ющенко – 114, Віктор Янукович – 40, Петро Порошенко – 163, Володимир Зеленський – 525. 501 особа нагороджена за життя, 520 – помертвено.³² Загалом Героями України стали 982 чоловіки і 42 жінки. Орденом «Золота Зірка» відзначено 749 осіб, орденом Держави – 272.

Нагородна система сучасної України, як і багатьох провідних країн світу, трирівнева: державні нагороди, відомчі відзнаки та нагороди громадських об'єднань. Слід зауважити, що через надто складний і забюрократизований механізм присвоєння державних нагород ними неможливо охопити навіть половину гідних визнання громадян. Відомчі відзнаки мають досить обмежений щорічний ліміт вручення і розраховані на вузьке коло фахівців. Існують також нагороди об'єднання громадян – територіальних громад, професійних спілок, ветеранських організацій, державних і приватних підприємств, релігійних конфесій тощо. У межах цих спільнот чи не найпростіше об'єктивно визначити найбільш

³¹ Пор.: Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: довідково-енциклопедичне видання / укладачі: В.В. Болгов, І.В. Болгов. Київ: Інститут біографічних досліджень, 2008.

³² URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%97%D0%B2> (доступ: 21.03.2025).

заслуженого претендента на вшанування. Оскільки, перебуваючи в постійному контакті та взаємодії між собою, лише самі члени суспільства знають, хто з їхніх товаришів, колег, підлеглих, керівників, родичів, сусідів та інших особисто знайомих їм людей справді заслуговує на нагороду. І хоча відзнаки громадських об'єднань мають фактично неофіційний статус (позаяк їх не затверджує Комісія державних нагород та геральдики при Президентові України), проте, підпадаючи під Закон України «Про громадські об'єднання», вони все ж можуть кваліфікуватися як третя гілка нагородної системи України. Такі нагороди є насамперед знаками народної пошани, адже номінантів вибирає сам народ.³³

Для максимального спрощення пошуку претендентів на нагороди у громадських організаціях Всеукраїнське об'єднання громадян «Країна» і Спілка ветеранів та працівників силових структур України «Звитяга» затверджено відкриті нагородні системи. Ці організації не тільки самі визначають кандидатури, які гідні вшанування, а й надають право їх відзначення керівникам областей, районів, міст та сіл України, головам територіальних громад, різних громадських структур, очільникам відомств, підприємств, установ тощо. Тепер керівникові або колективу певної інституції не потрібно витрачати час та кошти на створення власних нагород, а достатньо звернутися до ГО «Країна» чи ГО «Звитяга» з письмовим поданням на нагородження, попередньо обравши на сайтах (<http://zvitiaga.org> чи <http://vgo-kraina.org>) відзнаки, що відповідають статусу і заслугам номінантів. Ці відзнаки охоплюють майже всі сфери життя: від нагород для «силовиків» та учасників АТО до «професійних» і пам'ятних медалей.

У спілках розроблено запатентовану форму посвідчення зі спеціальною графою «за представленням», де вказують прізвище та ім'я особи або назву організації ініціатора. Після ухвалення в ГО «Країна» чи ГО «Звитяга» рішення про нагородження та підписання відповідного наказу, відзнаку в комплекті з футляром та посвідченням надсилають згаданому ініціаторові, щоб той міг самостійно вручити її номінантові. Задля уникнення помилок, у

³³ URL: <https://vto-orden.com.ua/catalog/layer/orden-neskorenih-ta-usi-znaki-narodnoyi-poshani> (доступ: 21.03.2025).

посвідченні залишаються незаповненими графи, призначені для відомостей про нагородженого та ініціатора нагородження. Їх заповнює сам ініціатор.³⁴

Відзнака «Герой України» передбачає отримання одного з двох орденів: орден «Золота Зірка» – за визначний героїський вчинок або орден Держави – за трудовий подвиг. Звання Герой України присвоюють тільки громадянам України.

Указом президента України Леоніда Кучми від 3 травня 1995 р. засновано відзнаку Президента України – орден Богдана Хмельницького I, II, III ступенів для нагородження громадян України за особливі заслуги в захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України. Тяжіння до совєтської спадщини та її комеморації виразно продемонстрував Указ Леоніда Кучми від 14 жовтня 1999 р. із нагоди 55-ї річниці визволення України від фашистських загарбників: «за мужність і самовідданість, виявлені в боротьбі з фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» орденом Богдана Хмельницького було вирішено нагородити героїв СРСР, кавалерів ордена Слави трьох ступенів або чотирьох і більше медалей «За відвагу», осіб офіцерського складу – учасників бойових дій у тій війні. А Указом від 18 листопада 2003 р. президент Кучма як доповнення до свого попереднього рішення постановив відзначити орденом Богдана Хмельницького осіб командного та керівного складу партизанських загонів, з'єднань і підпільних організацій, які брали участь у тогочасних бойових діях. Натомість жодним чином не визнавалися заслуги діячів ОУН-УПА та їхній внесок у боротьбу за незалежність Української Держави, незважаючи на те, що в суспільстві активно обговорювалося питання легалізації цих національних формувань. Зрештою, у самому статуті ордена Богдана Хмельницького сказано, що його II ступенем нагороджуються «військовослужбовці та працівники Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та інші особи за особисту хоробрість, самовідданість і мужність, виявлені у зміцненні обороноздатності та безпеки України; учасники бойових дій у період Великої Віт-

³⁴ URL: <https://vto-orden.com.ua/catalog/layer/orden-neskorenih-ta-usi-znaki-narodnoyi-poshani> (доступ: 21.03.2025).

чизняної війни 1941–1945 рр. з нагоди 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні». Тобто відзначення цим орденом бійців советської армії було закріплене статутом.

Не відійшов від вшанування та героїзації радянської спадщини і наступний український президент Віктор Ющенко, який 28 лютого 2006 р. нагородив тим самим орденом учасників бойових дій «у війні 1945 р. з імперіалістичною Японією».

Згідно із законом «Про державні нагороди України» та статутом ордена Богдана Хмельницького його вручають лише громадянам України, однак є й випадки нагородження ним іноземних громадян. І серед таких винятків – нагородження (відповідно до Указу президента Леоніда Кучми 23 травня 2001 р.) цією високою відзнакою одіозного діяча країни-агресорки, директора ФСБ РФ генерал-полковника Миколи Патрушева «за вагомий внесок у розвиток співробітництва між Федеральною службою безпеки Російської Федерації та Службою безпеки України в боротьбі з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та наркобізнесом»³⁵. А президент Віктор Ющенко 4 квітня 2008 р. розпорядився нагородити орденом Богдана Хмельницького І ст. лівійського диктатора, полковника Муаммара Аль-Каддафі за «визначний особистий внесок у розвиток українсько-лівійських відносин». Своєю чергою, президент Віктор Янукович 31 серпня 2010 р. відзначив орденом Богдана Хмельницького ІІІ ст. заступника начальника Головного управління народно-визвольної армії Китаю, генерал-полковника Лі Аньдуна за «внесок у розвиток українсько-китайських відносин». Присвоєння державних нагород особам, діяльність яких не була пов'язана з Україною або не мала жодних заслуг перед Українською Державою (чи, як у випадку з Патрушевим, згодом набрала відверто антиукраїнського характеру), фактично дискредитувала сам статус таких відзнак.

Окрім затвердження ордена Богдана Хмельницького, президент України Леонід Кучма підписав у 1996 р. Указ про орден «За заслуги» (особливі здобутки громадян в економічній, науковій, соціально-культурній, військовій, державній, громадській та інших сферах суспільної діяльності); у 1995 р. – про орден «За

³⁵ Про нагородження орденом Богдана Хмельницького. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338/2001#Text> (доступ: 22.03.2025).

мужність» (відзначення військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та інших осіб за особисті мужність і героїзм, виявлені під час порятунку людей, матеріальних цінностей, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у боротьбі зі злочинністю, а також в інших випадках під час виконання військового, службового, громадянського обов'язку в умовах, пов'язаних з ризиком для життя); у 2003 р. – орден Данила Галицького (нагородження військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також державних службовців за значний особистий внесок у розбудову України, сумлінне та бездоганне служіння українському народові; девіз цього ордена – «Батьківщина і честь»).

У 2009 р. президент України Віктор Ющенко запровадив ще одну відзнаку – Хрест Івана Мазепи. Ним нагороджують громадян за значний внесок у відродження національної культурно-мистецької, духовної, архітектурної, військово-історичної спадщини, за значні заслуги в державотворчій, дипломатичній, гуманітарній, науковій, просвітницькій та доброчинній діяльності.

Указ про орден Героїв Небесної Сотні підписав президент України Петро Порошенко у 2018 р. для вшанування тих, хто виявив неабияку громадянську мужність і патріотизм, відстоював конституційні засади демократії, права і свободи людини, провадив активну благодійну, громадську діяльність в Україні, самовіддано послужив українському народові під час Революції гідності (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) та подій, пов'язаних із захистом незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України.³⁶

Російсько-українська війна змусила по-новому оцінити систему державних нагород. З'ясувалося, що спеціальні відзнаки за героїзм в умовах війни в Україні відсутні і що ту саму нагороду часто отримують і цивільні, і бійці на фронті. Відтак почали з'являтися медалі та ордени суто за військові подвиги. Якщо раніше найвищими відзнаками від Держави були орден Богдана Хмельницького і звання Герой України, то в 2022 р. заснували нагороду Хрест бойових заслуг³⁷ для вшанування військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань за над-

³⁶ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844/2014#Text> (доступ: 22.03.2025).

³⁷ URL: <https://chas.news/current/viiskovi-nagorodi-ukraini-yaki-buvayut-iza-scho-nimi-nagorodzhuyut> (доступ: 25.03.2025).

звичайну особисту хоробрість та відвагу або геройський вчинок під час виконання бойового завдання в умовах небезпеки для життя й безпосереднього зіткнення, а також за видатні успіхи в управлінні військами в період ведення бойових дій.

Першим кавалером Хреста бойових заслуг є Головнокомандувач Збройних Сил України генерал Валерій Залужний (6 травня 2022 р.), який від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну організував оборону і особисто очолив протистояння агресорові.

Запровадження такої нагороди свідчить про повернення до традицій УНР, ЗУНР та УПА. Як відомо, запропонований Комісією Головного штабу УНР варіант системи державних відзнак передбачав існування двох типів нагород – хрестів і орденів. Дизайн Хреста бойових заслуг розроблений на основі Хреста бойової заслуги Української повстанської армії та Української головної визвольної ради,³⁸ але стрічка має кольори сучасного прапора України, а мечі спрямовані дотри – на знак перемоги.³⁹

У травні 2023 р. Міністерство оборони України вдосконалило систему відомчих нагород. Відтепер військові матимуть свої окремі нагородні медалі: Хрест Сухопутних військ, Хрест Повітряних сил, Хрест Військово-морських сил, Хрест Сил спеціальних операцій. Також запроваджено медалі «Воїн-миротворець» та «Ветеран служби», медаль «За сприяння обороні», медаль «Зірка військового братерства», медаль «Хрест доблесті» і «Лицарський хрест».⁴⁰

Як бачимо, нагородна система України зазнала радикальних змін, відійшовши від совєтської традиції нагороджувати державних чиновників і зосередившись на вшануванні воїнів, героїв російсько-української війни, причому сучасна флеристика бере за основу традиції УНР, ЗУНР та УПА. Українські медіа приділяють чималу увагу сучасним героям, намагаючись підкреслити їхню вагу та значення для суспільства.

³⁸ Хрест бойової заслуги УПА розробив Ніл Хасевич, художник УПА. Усі його проекти нагород дещо нагадують відзнаки УНР, що їх митець, воєначальник, бачив раніше, і водночас мають оригінальне художнє втілення.

³⁹ Салига П. Воля народам, воля людині: іконічні бандерівці й українська символіка у гравюрах Хасевича. URL: <https://chytomo.com/voliiarodam-volia-liudyni-ikonichni-banderivtsi-j-ukrainska-symvolika-uhraviurakh-khasevycha/> (доступ: 01.04.2025).

⁴⁰ URL: <https://chas.news/current/viiskovi-nagorodi-ukraini-yaki-buvayut-i-za-scho-nimi-nagorodzhuyut> (доступ: 26.03.2025).

3. Меморіалізація героїв / жертв війни як складова державної політики подолання конфліктів історичної пам'яті

Наталія Мисак

Російсько-українська війна, особливо після повномасштабного вторгнення, стимулювала трансформаційні процеси у формуванні політики пам'яті в Україні. Вона засвідчила неефективність цілей, форм та механізмів реалізації цієї політики, її поверховість і несистемність, що призвело до дисонансу між національною / громадянською ідентичністю європейського зразка мешканців центральних та західних областей і регіональною просоветською ідентичністю населення Донецької, Луганської областей та Криму. Війна спричинила широку суспільну дискусію щодо ключових, зокрема історичних, засад цієї політики, а також спонукала переглянути підходи до інтерпретації подій, фактів і стереотипів минулого, проросійських наративів, нав'язуваних у попередні десятиліття владою (особливо в питаннях національної боротьби українців у XX ст.), аналізу зовнішніх деструктивних впливів на колективну пам'ять, реалізації комемораційних практик, розробки принципів глорифікації, героїзації та меморіалізації.

Меморіалізація як процес збереження спогадів про важливі події та людей, що має на меті сформувати в соціумі спільне сприйняття минулого, згуртувати навколо нього, є важливою складовою політики пам'яті. Війна кардинально вплинула на трансформацію як основних засад меморіальної політики в Україні, так і форм, методів, механізмів вшанування пам'яті. Треба зауважити, що саме суспільство завжди ініціювало зміни. На початку російсько-української війни основними об'єктами політики пам'яті були події й постаті Доби козаччини, Української революції 1917–1921 рр., Другої світової війни, при цьому практично ігнорували вшанування на державному рівні учасників Революції гідності, воїнів АТО, оминали питання декомунізації тощо. Це

було пов'язано з відсутністю базового наративу про російсько-українську війну.

Головна проблема, з якою зіштовхнулася Україна, – невідповідність чинних практик меморіалізації як масштабності викликів, так і екзистенційному характерові боротьби українців у цій війні.⁴¹ Втім, суспільство дуже швидко визначило чітку тенденцію трансформації засад політики пам'яті, в основі якої – аксіологічне переосмислення меморіалізації з орієнтацією на загальноєвропейські цінності свободи, демократії, гуманізму, національний патріотизм, героїзм боротьби проти тоталітаризму. «Ленінопад» на початку 2014 р., вшанування воїнів УПА, глорифікація місць, пов'язаних із Революцією гідності, стихійна меморіалізація героїв АТО тощо спонукали системний перегляд державної політики пам'яті, а початок повномасштабного вторгнення значно пришвидшив його. Російська агресія чітко сформулювала вимогу встановити історичну справедливість, водночас ініціювала рефлексії та ціннісне переусвідомлення травматичних подій української історії, як-от: Голодомори, сталінські репресії, окремі сторінки Другої світової війни, депортація кримських татар тощо.

Героїзм оборонців, трагічні загибелі мирного населення на окупованих територіях актуалізували стійку суспільну потребу сформувати політико-правову базу та розробити дієві практичні механізми меморіалізації в Україні. Водночас несистемність і почасти стихійність цих процесів чітко окреслили проблеми, які потребують пріоритетного вирішення.

Головна дилема, що спричинює неабияку тривалу суспільну дискусію й активне обговорення на державному та регіональному рівнях, – кінцева мета меморіальної політики та її вплив на творення колективного пам'яттєвого образу України, подолання конфліктів історичної пам'яті. Дедалі більше фахівців порушують питання про те, якою доведеться бачити Україну в майбутньому: жертвою з посттравматичним синдромом, сотнями тисяч «марно» полеглих воїнів і мирних громадян чи демократичною державою, яка в умовах нерівної (з точки зору військового та територіально-демографічного потенціалів) війни, героїчно захищала

⁴¹ Михайлова О.Ю. Меморіалізація військової звитяги у пам'ятниках України: аксіологічні аспекти. *Політикус: науковий журнал*, 2022. Вип. 5. С. 83.

свій суверенітет, національні і демократичні цінності. Із цим пов'язані й особливості методологічних підходів до меморіалізації та політики пам'яті. На початку російсько-української війни переважала полярність / бінарність та емпатійна забарвленість у трактуванні образів «жертв – злочинців», «героїв – ворогів». Утім, цей підхід пов'язаний із поступовим знеособленням індивідуальності героїв / жертв, приглушенням реальних історій та дегуманізацією ворогів / злочинців, героїзацією, виправданням жертвовності й смерті.⁴²

Початок повномасштабного вторгнення спонукав зміну суспільної риторики про цілі і завдання меморіалізації. Дедалі більше фахівців та експертів почали акцентувати увагу на необхідності надання суб'єктності образу героя / жертви, детальному фіксуванню подій і фактів війни через широкий спектр форм та засобів меморіалізації, зокрема стихійної: від творення монументів, місць пам'яті, ритуалів до збору свідчень, документування та архівування, музеєфікації війни.

Водночас окреслено необхідність нової державної політики пам'яті для побудови чіткої національної ідентичності українців, позбавленої «комплексу молодшого брата» та слідів тоталітаризму. Ініціативу в цьому взяла на себе громадськість. Численні проекти різних платформ пам'яті, часто (спів)фінансовані іноземними спонсорами, розробка й апробація освітніх програм із меморіалізації, створення мистецьких і виставкових проєктів, освітніх відеокурсів про актуальні проблеми меморіалізації та подолання конфліктів історичної пам'яті, напрацювання локальних практик щодо маршрутизації місць пам'яті як складових довготермінової стратегії розвитку громад і регіонів – усе це оприявило необхідність напрацювати ґрунтовну політико-правову базу в цій сфері.⁴³

⁴² Форми меморіалізації визначних місць пам'яті (републікація матеріалів семінару «Форми меморіалізації визначних місць пам'яті», що відбувся 24 вересня 2021 року в Києві, надруковані в «Українському історичному журналі», 2021. № 6). URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/11/18/162060/> (доступ: 28.02.2025).

⁴³ Культура пам'яті в повоєнній Україні. URL: <https://moca.org.ua/kultura-pamyati-v-povoyennij-ukrayini/> (доступ: 12.02.2025).

Від початку російсько-української війни законодавчі акти заклали підвалини меморіалізації, але практично не торкнулися дієвих механізмів її реалізації. До сьогодні так і не вдалося напрацювати чітку державну меморіальну політику в Україні. Більшість проблем у сфері політики пам'яті, які потребували пріоритетного вирішення, так і залишилися на стадії концептів чи проєктів. Це стосується Національного військового меморіального кладовища,⁴⁴ вшанування пам'яті загиблих захисників і захисниць,⁴⁵ створення комплексної державної політики національної пам'яті⁴⁶ чи розробки Української доктрини «Політика героїв»⁴⁷ тощо. На жаль, за таких умов своєрідною відповіддю на суспільні запити стали спроби Українського інституту національної пам'яті (УІНП) та громадських організацій врегулювати питання.⁴⁸ Це, однак, аж ніяк не вирішує проблеми. Більшість

⁴⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища», № 2292-IX від 31.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> (доступ: 05.02.2025); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення будівництва та експлуатації Національного військового меморіального кладовища», № 3505-IX від 08.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3505-20#Text> (доступ: 05.02.2025).

⁴⁵ Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Концепції вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України», № 544 від 12.08.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0544322-24#Text> (доступ: 10.02.2025).

⁴⁶ Обговорення проєкту Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті українського народу». URL: <https://uinp.gov.ua/zvernennya-i-zapyty/konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronni-konsultaciyi-z-gromadskisty/obgovorennya-proyektu-zu-pro-zasady-derzhavnoyi-polityky-nacionalnoyi-pamyati-ukrayinskogo-narodu> (доступ: 07.02.2025).

⁴⁷ Президент України пропонує розробити політику героїв щодо українських воїнів. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proponuye-rozrobiti-politiku-geroyiv-shod-83889> (доступ: 01.02.2025).

⁴⁸ Методичні рекомендації для місцевих громад щодо пам'ятання учасників, жертв і подій російсько-української війни. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromadshchodo-zberezhennya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny> (доступ: 24.02.2025).

фахівців констатує відсутність системної державної політики у сфері меморіалізації.⁴⁹

Головна особливість і найбільша складність у розробці та втіленні меморіальної політики в Україні в тому, що ця політика перебуває в перехідному стані і її формування відбувається за умов розгортання повномасштабної війни. А це вимагає виваженості, обережності, всеохопності, критичності, системності, далекоглядності і прогностичності ухвалюваних рішень та законодавчих актів. Завдання влади надскладне, воно потребує як глибокого розуміння державницьких традицій, історичних особливостей становлення національної свідомості й ідентичності, антиукраїнської культурної та мовної експансії у XIX–XX ст., так і бачення майбутнього України, зокрема глобалізаційних перспектив в умовах переформатування сфер міжнародних впливів, розуміння потенційних векторів розвитку держави, а також кінцевої мети меморіальної політики.

Вшанування пам'яті є ще й своєрідною формою маркування певних «травмочутливих» фактів і подій, міжнародних злочинів РФ. Відтак воно впливає на чітку кристалізацію та історично виправдану, позбавлену кліше і стереотипів, антиукраїнських наративів інтерпретацію образу «ворога» і «героя». Меморіалізація не замінює правосуддя, а, на думку Максима Єлігулашвілі, експерта Коаліції «Україна. П'ята ранку», буде суттєвим кроком у його досягненні.⁵⁰ Тому завдання держави й суспільства полягає в детальному і всебічному акумулюванні інформації, документуванні (фактів, спогадів воїнів, волонтерів, жертв та очевидців російських злочинів, відомостей про осіб, відповідальних за катування і знищення полонених бійців ЗСУ, мирного населення тощо), що в майбутньому забезпечить об'єктивність у трактуванні подій війни, унеможливить будь-яку фальсифікацію історичної пам'яті.

⁴⁹ Конференція «Реалізація права на пам'ять: шляхи формування сучасної культури пам'яті в Україні» [відеозапис події]. URL: <https://www.facebook.com/PartnershipFundForAResilientUkraine /videos/ 1453846078487032/> (доступ: 25.02.2025).

⁵⁰ Меморіалізація війни: як українці бачать способи вшанування пам'яті героїв та жертв. URL: <https://zmina.info/news/memorializacziya-vijny-yak-ukrayinczi-bachat-sposoby-vshanovannya-pamyati-geroyiv-ta-zhertv/> (доступ: 20.02.2025).

Критично важливою є синергія суспільства й держави в питаннях меморіалізації та конструювання політики пам'яті, уніфікація і координація дій законодавчої, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій тощо. Адже громадські організації безпосередньо контактують з ветеранами, родинами загиблих воїнів і мирних жертв російської агресії, акумулюють зібрану інформацію, яка дозволить якнайповніше врахувати суспільні запити в політиці меморіалізації і в подальшому уникнути конфліктів та суспільного напруження.

Протягом війни оприявилася ще одна проблема меморіальної політики в Україні – законодавче закріплення її інституціоналізації (процес перетворення нових епізодичних соціальних практик, уявлень, правил, статусів і ролей у стійкі суспільні структури у формі соціальних інститутів). Важливими етапами інституціоналізації політики пам'яті є актуалізація дискусійних історичних питань, ініціювання журналістських розслідувань, розсекречення й оприлюднення архівних документів, пошукові роботи в місцях масових поховань, перегляд Пантеону національних героїв, меморіалізація місць пам'яті, включення історичної пам'яті в освітній процес, зокрема в підручники й навчальні посібники тощо.⁵¹

Процес формування меморіальної політики в Україні – динамічний. За умов повномасштабної війни характерною є поява й оприлюднення нових фактів як про злочини російських військових проти мирного населення, що перебувало/є в окупації, полонених військовослужбовців ЗСУ, про героїзм воїнів, так і фокусування уваги на історичних фактах, що потребують перегляду / переосмислення: Українська національна революція 1917–1921 рр., Голодомори, більшовицькі злочини в Україні, національно-визвольна боротьба УПА в роки Другої світової війни та ін. Відтак це відкриває нові юридичні, політичні, міжнародно-правові, гуманітарні аспекти меморіалізації, які необхідно врахувати під час напрацювання стратегії вшанування героїв / жертв війни в Україні.

Своєрідною відповіддю таким викликам сьогодення стала низка круглих столів, проведених Українським інститутом

⁵¹ Dodonov R. The Institutionalization of the Politics of Memory. *Cxiid*, 2018. № 1 (153). С. 98–102.

національної пам'яті за підтримки Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, профільних міністерств, експертів і громадського сектору. За результатами такої роботи розроблено базові принципи меморіалізації російсько-української війни. Вони повинні сприяти як розробці правової бази, так і стратегії державної політики пам'яті, зокрема й на міжнародному рівні. Серед основних принципів – широка залученість суспільства у процес творення пам'яті; публічність і ясність; правдивість (уникнення маніпуляцій чи подання недостовірної або заздалегідь неправдивої інформації); інклюзивність; рівність (вшанування героїв / жертв війни без огляду на соціальний статус, територіальну належність тощо); гуманність (меморіали повинні утверджувати цінність людського життя); ідеологічна нейтральність тощо.⁵²

Отже, меморіалізація героїв / жертв російсько-української війни є важливою частиною політики пам'яті в Україні. Початок повномасштабного вторгнення спонукав переосмислити ключові засади цієї політики в напрямку її демократизації, об'єктивації минулого, позбавлення стереотипів та тоталітарної спадщини. Водночас величезний суспільний запит на меморіалізацію оприявнив чимало проблем, пов'язаних з її реалізацією, а відтак із виробленням чіткої системної державної меморіальної політики. Це і несформованість політико-правової бази вшанування героїв / жертв, місць пам'яті, і необхідність вибудовування чіткої стратегії політики пам'яті з виокремленням її перспективної мети й завдань, а також цілеспрямованим підбором засобів реалізації, трактуванням героїзму й жертвовності, покарання злочинців та справедливості, і потреба інституціоналізації цих процесів тощо. Пріоритетне завдання влади – разом із суспільством вирішити ці проблеми, подолати стихійність меморіалізації і перетворити її на важливу складову політики пам'яті в Україні.

⁵² Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики: Презентовано основні принципи меморіалізації російсько-української війни. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/254783.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAR2paxAaK8CL5HP8se0jyoxsnMLpxetDtMt8w0E15k5K7K1p (доступ: 22.03.2025).

4. Реалізація державної політики декомунізації в Україні

Павло Артимішин

Державну політику декомунізації в Україні почали реалізовувати лише через 24 роки після відродження української незалежності.⁵³ Тимчасом як у країнах Балтії, а також у Польщі, Чехії, Словаччині боротьба з різноаспектними залишками комуністичної політики (зокрема пам'яттєвими – пошук правди про період в архівах, збереження пам'яті про жертв режиму, юридичне та моральне засудження винних у репресіях тощо) розпочалася одразу після краху Східного Блоку та СРСР на початку 1990-х рр., в Україні ці напрямки протягом тривалого часу були радше стихійними, спорадичними та ситуативними. Після поразки путчу в серпні 1991 р. в СРСР та підтримки Верховною Радою (тоді ще УРСР) Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України спершу тимчасово припинила діяльність компартії України (26 серпня),⁵⁴ а через декілька днів – заборонила (30 серпня).⁵⁵ Однак уже в 1993 р. комуністична партія України була відновлена (юридично – «заново заснована»); 27 грудня 2001 р. рішенням Конституційного Суду України серпневі укази 1991 р. щодо компартії взагалі були визнані неконституційними, що ще більше легітимізувало КПУ в українській політичній системі. Навіть більше: представники КПУ впродовж

⁵³ Пор.: Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019.

⁵⁴ Указ Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України», № 1435-XII від 26 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991. № 40. ст. 532.

⁵⁵ Указ Президії Верховної Ради України «Про заборону діяльності Компартії України», № 1468-XII від 30 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991. № 44. ст. 595.

1994–2014 рр. незмінно були представлені в українському парламенті II–VII скликань, а очільник комуністів Петро Симоненко неодноразово балотувався в українські президенти, у 1999 р. вийшов у другий тур виборів, врешті поступившись тодішньому українському главі держави Леонідові Кучмі.

У мнемонічному ж контексті советський спадок, де факто, жодним чином не переосмислювався, а інтенсифіковане на хвилі національного та державотворчого відродження у 1990–1992 рр. повалення пам'ятників Леніну в містах та містечках Західної України в основному і обмежилось цим регіоном.

Спробою повернути декомунізаційний курс на порядок денний держави став Указ № 432/2009 президента Віктора Ющенка «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні».⁵⁶ Однак із перемогою (через півроку) на виборах президента України Віктора Януковича реалізація закладених у документі напрямків фактично була зведена нанівець, і до декомунізації повернулися лише напередодні та під час Революції гідності. Спершу декомунізація мала, знову ж таки, стихійний характер, як-от кульмінаційне повалення пам'ятника Леніну в Києві 8 грудня 2013 р.; проте цей факт помітно прискорив «ленінопад» в різних частинах України настільки, що впродовж року повалили ще понад 500 монументів советському очільнику, зокрема і в Харкові.⁵⁷

⁵⁶ Окрім окреслення відповідних завдань щодо меморіалізаційних заходів та популяризації знань про злочин геноциду проти українського народу, Указ передбачав «заходи з надання правової оцінки діям на території України в період 1932–1933 років, які призвели до геноциду», а водночас декомунізаційні ініціативи зі «вжиття в установленому порядку додаткових заходів щодо демонтажу пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, які причетні до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в Україні, а також щодо перейменування [...] населених пунктів, вулиць, площ, провулків, проспектів, парків, скверів у населених пунктах України, назви яких пов'язані з іменами таких осіб». Див.: Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні», № 432/2009 від 12 червня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432/2009#Text> (доступ: 29.03.2025).

⁵⁷ Логвиненко Л. Падіння ідола. *Головне in UA*, 29 вересня 2014 р. URL: <https://glavnoe.in.ua/articles/a9434> (доступ: 20.03.2025).

Після перемоги Євромайдану, втечі Віктора Януковича, приходу до влади в Україні прозахідних сил та від початку збройної агресії РФ (правонаступниці СРСР) щодо України навесні 2014 р. окупацією Криму та частини Донбасу, питання декомунізації предметніше обговорювали вже на урядовому та законодавчому рівнях. Важливим аспектом у цьому контексті стала розробка чотирьох законів про декомунізацію, ухвалених за основу та в цілому Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. (271 голосів «за») після того, як тодішній директор Українського інституту національної пам'яті (УІНП) Володимир В'ятрович представив їх народним депутатам.⁵⁸ 30 квітня пакет прийнятих законів підписав спікер парламенту Володимир Гройсман; 15 травня 2015 р. їх підписав президент України Петро Порошенко, а від 21 травня 2015 р. вони набули чинності після їх опублікування (за день до цього) в газеті «Голос України».⁵⁹

Перший декомунізаційний закон стосується правового статусу та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст. Він спрямований на визнання учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності України – борцями за незалежність України у ХХ ст., встановлення правового статусу борців за незалежність України у ХХ ст., визначення права такої категорії осіб на отримання державних та муніципальних соціальних гарантій. Цей Закон також спрямований на визнання нагород та військових ступенів борців за незалежність України у ХХ ст., визначення напрямів державної політики щодо відновлення, збереження та вшанування національної пам'яті про боротьбу та борців за незалежність України у ХХ ст. та встановлення відповідальності за порушення законодавства про статус борців за незалежність України у ХХ ст. Зокрема, відповідно до документа,

⁵⁸ Червоненко В. Верховна Рада України прийняла пакет законів про декомунізацію. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukraini-priinyala-paket-zakoniv-pro-dekomunizatsiyu> (доступ: 20.03.2025).

⁵⁹ Гончаров А.В. Україні набрали чинності закони про декомунізацію. *Українські національні новини*, 21 травня 2021 р. URL: <https://web.archive.org/web/20150524154706/http://www.unn.com.ua/uk/news/1466860-v-ukrayini-nabradi-chinnosti-zakoni-pro-dekomunizatsiyu> (доступ: 29.03.2025).

борцями за незалежність України визнаються особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ ст.⁶⁰ Фактично йдеться про узаконення справедливого пам'ятання та гідного вшанування тих, хто боровся також і проти радянської системи та був нею свого часу дискредитований, а меморіалізація про борців – нівельована та/або «очорнена».

Законом «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр.» Україна офіційно відмовлялася від однобокого советського трактування Другої світової війни, оцінюючи її як наслідок «домовленостей націонал-соціалістичного (нацистського) режиму Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму СРСР» і наголошуючи, що саме ці дві сторони – нацистська та комуністична – однаково винні в «численних злочинах проти людства та людяності, воєнних злочинах та злочинах геноциду, внаслідок чого Україні та українському народові було завдано величезних втрат». При цьому перемозі над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. закон надавав всесвітньо-історичного значення; пам'ять про неї, як і про ветеранів війни, учас-

⁶⁰ Зокрема у складі: органів влади Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Західноукраїнської Народної Республіки, Східно-Лемківської та Гуцульської Республік, Карпатської України, їхніх військових, безпекових, інших мілітарних, воєнізованих або парамілітарних формувань та частин, політичних партій та громадських організацій до утворення та під час існування згаданих державних утворень, метою діяльності яких було здобуття та/чи відновлення або захист незалежності України; повстанських, партизанських загонів, які діяли на території України у 1917–1930 роках і метою діяльності яких були боротьба за здобуття, захист або відновлення незалежності України; Української військової організації; Організації українських націоналістів; Народно-визвольної революційної організації; Української повстанської армії; «Поліської Січі»; Української Головної Визвольної Ради; Антибільшовицького блоку народів; Української Гельсінської спілки; організацій, створених репресованими у радянських тюрмах, таборах або табірних відділеннях для боротьби за свої громадянські або інші права; Народного Руху України; інших організацій, структур або формувань, що існували до 24 серпня 1991 року і метою яких було здобуття (відновлення) або захист незалежності України. Див.: Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», № 314-VIII від 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 25. ст. 190.

ників Українського визвольного руху та жертв нацизму, закон визнавав «священним обов'язком держави та громадян України», констатував «необхідність постійного піклування про ветеранів війни, учасників визвольного руху та жертв нацизму». Водночас зі встановленими формами увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. та її пам'яток, регламентуванням почесних варт під час меморіалізаційних заходів, відповідно до закону в Україні запроваджено (за зразком західних держав) День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. (8 травня) для вшанування пам'яті всіх її жертв, а замість радянського свята Дня перемоги 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні зі статусом державного свята.⁶¹ Уже на тлі сучасної повномасштабної російсько-української війни 8 травня 2023 р. президент України Володимир Зеленський підписав Указ, за яким 9 травня в Україні, за європейською традицією, відзначають як День Європи.⁶² А 29 травня 2023 р. Верховна Рада України підтримала законопроект президента Зеленського, яким 8 травня встановлюється як єдину дату, коли Україна відзначає перемогу над нацизмом та вшановує пам'ять загиблих у Другій світовій війні.⁶³

Третій «декомунізаційний» закон 2015 р. стосується доступу до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр. Його завданням є забезпечити відкритість архівної інформації – «невід'ємного і незамінного елементу історичної спадщини Українського народу» та гаранта «збереження людської пам'яті» – щодо діяльності органів комуністичного тоталітарного режиму у ХХ ст., а також і конкретних особистостей. Тому в документі зазначено, що дія Закону України «Про захист персональних даних» не поширюється, зокрема, на отримання

⁶¹ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», № 315-VIII від 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 25. ст. 190.

⁶² Указ Президента України «Про День Європи», № 266/2023 від 8 травня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662023-46697> (доступ: 29.03.2025).

⁶³ Закон України «Про День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», № 3107-IX від 29 травня 2023 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 25. ст. 191.

архівної інформації репресивних органів. Це, за твердженням одного з пунктів закону, має на меті «недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України».⁶⁴

Врешті, вилучення елементів комуністичної ідеології зі символічного простору України стало системним від прийняття українським парламентом Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». У ньому визначено терміни «комуністична партія», «радянські органи державної безпеки», «пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» та пояснено, що таке символіка комуністичного і нацистського тоталітарних режимів. Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 рр. в Україні (як і націонал-соціалістичний) у законі недвозначно визнано злочинним.⁶⁵ Водночас документ

⁶⁴ Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 26. ст. 218.

⁶⁵ «[...] таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина». Тому пропаганда як самих режимів, так і їхньої символіки в документі кваліфікована наругою над пам'яттю мільйонів їхніх жертв, відтак заборонена законом, яким передбачена кримінальна відповідальність за порушення відповідного законодавства. Див.: Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 26. ст. 219.

містить регламентування процесу розслідування та оприлюднення інформації про злочини, вчинені представниками відповідних тоталітарних режимів. А головне – закон доручав Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним державним адміністраціям, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування у шестимісячний термін від дня набрання чинності Закону декомунізувати публічний простір.⁶⁶ Важливо, що закон затвердив проведення громадських слухань у процесі перейменування, врахування пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій УІНП, що робить процес перейменування топоніміки максимально наближеним до побажань місцевих громад (з урахуванням інтересів державної політики пам'яті).

На виконання цього закону впродовж лютого–липня 2016 р. Верховна Рада України прийняла 13 постанов про перейменування

⁶⁶ Тобто в установленому порядку здійснити *демонтаж* пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX ст. Закон зобов'язав також перейменувати райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об'єкти топоніміки населених пунктів, а також інші географічні об'єкти, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. Водночас у Законі зауважено, що в разі неприйняття такого рішення зазначеними суб'єктами, воно приймається відповідним сільським, селищним, міським головою, а якщо і він не ухвалив рішення – то головою відповідної обласної державної адміністрації або урядом. За українським же парламентом закріплене повноваження щодо рішень про перейменування населених пунктів та районів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. Див.: Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 26. ст. 219.

топонімів, і вже на цьому етапі 987 населених пунктів, 25 районів в області та 27 районів у містах отримали нові, декомунізовані назви.⁶⁷ Серед них в Україні перейменовували і два обласні центри: м. Дніпропетровськ – на Дніпро, а м. Кіровоград – на Кропивницький.⁶⁸ Треба зазначити таке: оскільки про назви областей ідеться у ст. 133 Конституції України, їхнє перейменування можливе лише після внесення змін до Основного Закону. З різних причин у парламенті не вдалося набрати за відповідні рішення конституційної більшості, а після введення 24 лютого 2022 р. в Україні воєнного стану будь-які конституційні зміни заборонені, отож досі не перейменованими залишаються Дніпропетровська та Кіровоградська області, що суперечить законові.

У лютому 2018 р. тодішній очільник УІНП Володимир В'ятрович констатував, що декомунізація в Україні фактично завершена (на той момент було відомо про майже 52 000 перейменованих вулиць).⁶⁹ Однак із початком російської повномасштабної агресії проти України питання знову активізувалося, тепер додалася ще й «дерусифікація». Так, 19 вересня 2024 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову № 12043 – «Про перейменування окремих населених пунктів та районів», яка передбачала перейменувати в рамках декомунізації ще 10 міст (зокрема місто Червоноград на Львівщині – на Шептицький), 4 райони (зокрема Червоноградський район – на Шептицький район), 262 села та 56 селищ в Україні.⁷⁰

Подібний стан справ був характерний під час демонтажу радянських пам'ятників та пам'ятних знаків. Наприклад, станом на

⁶⁷ Боряк Г.В., Вортман Д.Я. Перейменування географічних назв України 2015–2016 рр. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=perejmenuvannja_geografichnykh_nazv_ukrajiny_2015_2016 (доступ: 20.03.2025).

⁶⁸ Рада перейменувала Дніпропетровськ. *Українська правда*, 19 травня 2016 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/05/19/7108936/> (доступ: 21.03.2025); Рада перейменувала Кіровоград на місто Кропивницький. *Інтерфакс-Україна*, 14 липня 2016 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/357092.html> (доступ: 21.03.2025).

⁶⁹ «Декомунізація в Україні фактично завершена», – Володимир В'ятрович. *Українська правда*, 10 лютого 2018 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/10/7171212/> (доступ: 20.03.2025).

⁷⁰ Постанова Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів», № 3984-IX від 19 вересня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3984-IX#Text> (доступ: 20.03.2025).

2020 р. їх близько 2500 були демонтовані або усунені з публічного простору (із них майже 1300 – це монументи Леніну), проте пам'ятники деяким «одіозним» особам демонтовано лише на тлі російсько-української повномасштабної війни, як-от:⁷¹ київські пам'ятники генералові Миколі Ватутіну та льотчикові Валерію Чкалову демонтували лише в лютому 2023 р.,⁷² а не менш «дискусійний» монумент Миколі Щорсу⁷³ зник із публічного простору Києва ще пізніше – 9 грудня 2023 р. Додамо, що лише на початку 2024 р. Львівська ОВА оголосила, що першою в Україні (і наразі єдина) змогла позбутися всіх радянських пам'яток та скульптур.⁷⁴

Однак потрібно визнати, що у сфері декомунізації впродовж останнього десятиліття в Україні зроблено чимало, до того ж набагато більше, аніж за два десятиліття перед 2015 р. З одного боку, завдяки декомунізації запроваджено практику справедливої оцінки (юридичної, моральної і пам'яттевої) советського тоталітарного режиму та його злочинів. З іншого – у нових назвах вулиць, у нових монументах, з відкритих для громадськості архівних справ до пам'яті українського суспільства повертаються імена борців за українську державність та незалежність, які відстоювали її, зокрема, у протистоянні з радянською «імперією зла». Це особливо важливо за умов, коли сьогодні її правонаступники посягають як агресори на суверенітет України. Тому, гідно пам'ятаючи про минуле, можемо справедливо оцінювати сучасне і на цій підставі, не піддаючись ворожій пропаганді (яка активно використовує, зокрема, й советські міфи), будувати майбутнє.

⁷¹ За роки декомунізації в Україні демонтували понад 1300 пам'ятників Леніну. *Укрінформ*, 16 липня 2020 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3064494-za-roki-dekomunizacii-v-ukraini-demontuvali-bils-ak-1300-pamatnikiv-leninu.html> (доступ: 25.03.2025).

⁷² Пам'ятник генералу Ватутіну в Києві демонтували. Чому навколо нього було стільки конфліктів. *BBC-news. Україна*, 9 лютого 2023 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64585177> (доступ: 25.03.2025).

⁷³ Дет. див.: Артимишин П. Пам'ятник Миколі Щорсу в Києві. Історія скандального монумента. *Локальна історія*, 27 вересня 2022 р. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/pamiatnik-mikoli-shchorsu-u-kiievi-istoriia-skandalnogo-monumenta/> (доступ: 26.03.2025).

⁷⁴ На Львівщині завершили процес декомунізації: у 2023 році знесли 312 пам'яток радянського минулого. *Львівська ОВА*, 30 січня 2024 р. URL: <https://loda.gov.ua/news/90955> (доступ: 01.04.2025).

5. Державна політика та релігійна пам'ять в Україні у час російсько-української війни

5.1. Православні

Емілія Казан

Релігія та релігійна пам'ять – потужний соціокультурний чинник, що впливає на всі сфери життя суспільства та держави; це важливий інструмент, який об'єднує людей навколо спільних духовних цінностей, сприяє збереженню історичної пам'яті та національної ідентичності. Церква, державна політика щодо релігійної пам'яті, державно-церковні взаємовідносини і безпека держави тісно пов'язані між собою. «Релігійний і етнічний чинник є фундаментом національної ідентичності народів, а тому, незважаючи на те, що ми живемо у високотехнологічному столітті, релігія посідає особливе місце в суспільних і політичних процесах», – резюмує Сергій Здіорук, провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень.⁷⁵

Із початком повномасштабної російської агресії частка громадян, які визнають себе віруючими, зросла від 68 % наприкінці 2021 р. до 74 % у листопаді 2022 р. Захід України має найвищий рівень релігійності (85 % тут вважають себе віруючими), Схід – найнижчий (55 %). Порівняно з 2000 р. частка вірян зросла в центральному, південному та східному регіонах, тимчасом як у західному регіоні не змінилася. Церкві довіряє більшість громадян України (62,5 %); найбільшою мірою довіряють Церкві жителі західного регіону – 78 %, у південному регіоні – 62 %, у центральному – 61 %; найнижчий рівень довіри до Церкви зафіксований у східному регіоні (47 %). Після 2014 р. в Україні виявлено тен-

⁷⁵ Дет. див.: Чорна С. Московський патріархат у російській війні проти України. *Голос України*, 18 грудня 2022 р. [Електронне видання]. URL: <http://www.golos.com.ua/article/367158> (доступ: 13.03.2025).

денцію до зниження кількості тих, хто вважає себе православними: частка таких зменшилася від 70 % у 2014 р. до 55 % у 2024 р. За цей період зросла кількість греко-католиків (від 8 % до 12 %). Найбільше православних серед мешканців центрального регіону (67 %); на Півдні – 56 %, на Сході – 53 %; на Заході – 38 %, тимчасом як 40 % жителів західного регіону вважають себе греко-католиками.⁷⁶

Україна – поліконфесійна держава, хоча православ'я на її теренах домінує. Ще в першій чверті ХХ ст. тут функціювали дві моделі взаємовідносин Церкви й держави: 1) часткове розмежування держави і Церкви (гетьман Павло Скоропадський, Директорія); 2) повне відокремлення Церкви від держави та формування цілком «світської» країни (більшовики).⁷⁷

Від початку відновлення незалежності України в 1991 р. державну релігійну політику у країні здійснювали (значною мірою) президенти, і вона часто залежала від їхнього приватного бачення ролі Церкви. Перший президент незалежної України Леонід Кравчук, хоч і репрезентував посткомуністичну еліту, асоціював незалежність держави з існуванням у ній незалежної Церкви. Релігійна політика його президентства передбачала відокремлення Української Церкви від російської та створення «державної» православної Церкви. За сприяння президента Леоніда Кравчука тодішній очільник Українського екзархату РПЦ Митрополит Філарет розірвав зв'язки з РПЦ, ініціював об'єднавчий Собор УПЦ і УАПЦ та створення УПЦ (КП) – нової православної релігійної структури, яка претендувала на роль «державної» Церкви. Водночас РПЦ, провівши т.зв. «харківський Собор», створила УПЦ (МП) із православного кліру, опозиційного до митрополита

⁷⁶ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві. *Разумков центр*, 25–31 жовтня 2024 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r> (доступ: 30.03.2025).

⁷⁷ Шурхало Д. 100 років тому: як постала УАПЦ. *Радіо «Свобода»*, 23 жовтня 2021 р. URL: <https://www-radiosvoboda-org.cdn.ampproject.org/v/s/www.radiosvoboda.org/amp/rokiv-tomu-yak-postala-ukrayinska-avtokefalna-pravoslavna-tserkva/31526004.html> (доступ: 15.03.2025).

Філарета⁷⁸. Президент Кравчук назвав «харківський Собор» незаконним, таким, що відбувся без дозволу влади і за сприяння іноземної держави. Відповідна реакція оприлюднена в Заяві Президії Верховної Ради України.⁷⁹ Рада у справах релігій при Кабінеті міністрів України (створена за постановою Кабінету міністрів, № 107 від 02.03.1992 р.), що мала завдання проводити єдину державну політику стосовно Церкви, тоді заявила: скликання Собору за вказівкою московської патріархії і прийняті на ньому рішення суперечать церковним правилам і статутіві УПЦ.⁸⁰

Отже, йшлося про створення незалежної від РПЦ «державної» Церкви, що мала підтримувати чинну українську владу. Такою Церквою мала стати, на переконання президента Кравчука, новостворена УПЦ (КП). Однак для жителів Сходу і Півдня України «зрозумілішою» і ближчою була російська православна Церква, тому ідею УПЦ (КП) сприйняли далеко не всі. Таким було ставлення і до УАПЦ. Натомість УПЦ (МП) вела проросій-

⁷⁸ Архієрейський (6–7 вересня 1991 р.) та Помісний (1–3 листопада 1991 р.) собори Української Православної Церкви скерували звернення до московського патріарха надати УПЦ повну канонічну самостійність – автокефалію. Скликаний у Москві 31 березня – 4 квітня 1992 р. Архієрейський собор РПЦ відмовив УПЦ у цьому проханні, вимагаючи відставки предстоятеля УПЦ митрополита Філарета як ініціатора надання Українській Церкві незалежності. 27 травня 1992 р. в Харкові на території Покровського монастиря відбувся т.зв. «харківський собор», організований єпископами-прихильниками РПЦ без відома і згоди митрополита Філарета з метою збереження підпорядкування РПЦ, звільнення митрополита Філарета з посади предстоятеля УПЦ і переобрання Синоду УПЦ. Новим предстоятелем УПЦ обрали українця за походженням, але «неукраїнського» митрополита Ростовського та Новочеркаського Володимира (Сабодана), який до ієрархії УПЦ не належав, що теж свідчить про пряме втручання РПЦ в роботу цього «Собору». Представлена на «харківському Соборі» частина УПЦ залишилася у юрисдикції московського патріархату, утворивши відповідно теперішню УПЦ (МП).

⁷⁹ Див.: Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992. № 33. ст. 501. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2446-12#Text> (доступ: 23.03.2025).

⁸⁰ З архіву: заповіт Петлюри на користь Кравчука та видворення рубля. *Укрінформ*, 29 травня 2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2467344-z-arhivu-zapovit-petluri-na-korist-kravcuka-ta-vidvorenna-rubla-1992.html> (доступ: 14.03.2025).

ську політику і вважала інші українські Церкви неканонічними й розкольникими. Духовенство УПЦ (МП) мало тісний зв'язок із прокомуністичними структурами та з імперською політикою. Так, митрополит УПЦ (МП) Агафангел (Савін) був депутатом Верховної Ради України І скликання (1990–1994 рр.) і входив до «групи 239», що обстоювала «суверенну радянську Україну» на протипагу незалежній Україні.⁸¹

У східних і південних регіонах України носії історичної пам'яті зберігали ностальгію за советським минулим, а православ'я і його розвиток у колективній свідомості людей було тісно пов'язане з РПЦ та російською мовою. На такому сприятливому ґрунті легко було насаджувати основні наративи про «руський мір» як «колиску трьох братніх народів», про «Москву як третій Рим» та про «єдину православну цивілізацію».

За президенства Леоніда Кучми (1994–2004 рр.), який дотримувався багатовекторності в зовнішній політиці України, була помітна політизація контактів духовенства з органами місцевої влади на тлі міжцерковного протистояння. Загалом Леонід Кучма надавав перевагу УПЦ (МП) у рамках тісних політико-економічних взаємин України з Росією.

Церковне протистояння використовувалося в боротьбі політичних опонентів, хоча президент Леонід Кучма стверджував, що держава має сприяти міжцерковному діалогові і що розділене православ'я є перешкодою до досягнення миру в українському суспільстві, а це становить загрозу національній безпеці України.⁸² Однак саме в той час з'явилися нові проросійські партії, зокрема у східних і південних регіонах України, а також у Криму, де УПЦ (МП) мала найсильніші позиції; наприклад, у 1996 р. на півострові зареєстровано три партії: республіканська партія Криму «Россия», «Русское национальное единство» і Кримська партія.

Упродовж третього етапу державної релігійної політики (2005–2010 рр.), за часів президенства Віктора Ющенка (зокрема

⁸¹ Павлюк І. Священники в політиці: за і проти. *Zaxid.net*, 22 грудня 2015 р. [Електронне видання]. URL: https://zaxid.net/svyashheniki_v_polititsi_za_i_proti_n1377073 (доступ: 14.03.2025).

⁸² Бокоч В.М. Президент України Л. Кучма: особливості релігійної політики. *Регіональні студії* / редкол.: М.М. Палінчак (голов. ред.), Ю.О. Остапеч, В.М. Бокоч та ін. Ужгород: ВД «Гельветика», 2020. Вип. 21. С. 28–33.

після Майдану 2004–2005 рр.) була чітко задекларована проблема створення єдиної помісної Української Церкви. Тут перепорою стала позиція РПЦ та підлеглої їй УПЦ (МП). РПЦ, зокрема в особі її очільника патріарха Алексія, спрямувала свій вплив на те, щоб перешкодити наданню автокефалії Українській Церкві. Державні важелі впливу (насамперед Президент) за умов відокремлення Церкви від держави сприяли змаганням за отримання Томосу.⁸³ Однак чіткої стратегії державної релігійної політики в Україні тоді не було; не велося боротьби з проросійською діяльністю УПЦ (МП). Відповідно, ідеї помісності, автокефалії не були популярними серед широких мас.

Активна діяльність УПЦ (МП) у житті Української Держави досягнула апогею в часи президенства Віктора Януковича (2010–2014). УПЦ (МП) фактично, стала державною: урядові чинники наділяли її особливими привілеями;⁸⁴ передавали у власність чи в довготермінову оренду майно; проросійських митрополитів було нагороджено державними відзнаками⁸⁵ та ін. Вектор державної політики в той час був спрямований на Росію, що, врешті, спричинило Революцію гідності, а також підготувало ґрунт для російського гібридного вторгнення в Україну і початок АТО у 2014 р. УПЦ (КП), УГКЦ, УАПЦ та УПЦ (МП) опинилися тут по різні боки барикад – реальних і символічних, тобто ідеологічних. Українські Церкви національного спрямування допомагали ЗСУ як волонтери, відряджали на фронт капеланів, надсилали гуманітарну допомогу воїнам та жителям на охоплених війною українських територіях, молилися за них. Натомість священники УПЦ (МП) благословляли очільників ДНР і ЛНР вже в липні–листопаді

⁸³ Ющенко розповів, як боровся за Томос у 2008 році. *Главком*, 16 листопада 2018 р. URL: <https://glavcom.ua/news/yushchenko-rozpoviv-yak-borovsya-za-tomos-u-2008-roci-545522.html> (доступ: 20.03.2025).

⁸⁴ Василів М. Священний Синод УПЦ (КП) застеріг Януковича. *Радіо «Свобода»*, 15 грудня 2010 р. <https://www.radiosvoboda.org/a/2249299.html> (доступ: 01.04.2025).

⁸⁵ Віктор Янукович нагородив орденом архієпископа УПЦ (МП). *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 29 лютого 2012 р. URL: https://risu.ua/viktor-yanukovich-nagorodiv-ordenom-arhiyepiskopa-upc-mp_n54952 (доступ: 01.04.2025).

2014 р.,⁸⁶ воювали зі зброєю в руках в антиукраїнських угрупованнях та закликали до сепаратизму.⁸⁷

Гібридне вторгнення Росії в Україну в 2014 р. стало поштовхом до усвідомлення суспільством необхідності мати помісну Православну Церкву, яка б стояла на українських національних позиціях і була визнана Вселенським православ'ям. Об'єднання УПЦ (КП) та УАПЦ в єдину Помісну Церкву України (ПЦУ), діяльність президента України Петра Порошенка (2014–2019 рр.), органів державної влади сприяли отриманню Томосу і визнанню ПЦУ канонічною Церквою Вселенського православ'я у 2018 р. Однак масового переходу парафій із МП до ПЦУ не відбулося.⁸⁸

Від початку російської агресії у 2014 р. влада України почала розглядати діяльність УПЦ (МП) як загрозу національній безпеці. Зокрема церковні клірики з організацій, афілійованих із РПЦ в Україні, транслювали антиукраїнські ідеї, закликали вірян не йти до лав ЗСУ та ухилятися від призову, збирали відомості про ЗСУ і передавали ворогові, зберігали зброю в монастирях, навіть воювали на боці сепаратистів.⁸⁹ Більшість священників покарано умовно, і це породило нові злочини проти

⁸⁶ «Ми перейшли до Київського патріархату через антиукраїнську позицію багатьох священників. УПЦ (МП)», – протоієрей Сергій Дмитрієв. *Радіо «Свобода»*, 08 січня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28215816.html> (доступ: 11.04.2025).

⁸⁷ Кому служать священники Московського патріархату? *Радіо «Свобода»*, 14 липня 2017 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28616309.html> (доступ: 11.03.2025).

⁸⁸ Наприкінці 2018 р. в Україні було зареєстровано 12092 парафій УПЦ (МП). Станом на 18 лютого 2025 р., про перехід з УПЦ (МП) до ПЦУ заявили 1855 релігійних громад та монастирів. Натомість від грудня 2018 р. до лютого 2022 р. перейшли тільки 563 парафії. Проте наприкінці 2022 р. діяли вже 1204 парафії. 455 парафій перейшли в 2023 р., у 2024 р. – 170, а за два місяці 2025 р. – 29 парафій. Сьогодні в ПЦУ загалом зареєстровано 1859 парафій. Дет. див.: Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <http://surl.li/ifa0q> (доступ: 29.03.2025).

⁸⁹ Як УПЦ Московського патріархату забула, що вона українська. *Укрінформ*, 15 листопада 2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2573191-ak-upc-moskovskogo-patriarhatu-zabula-so-vona-ukrainska.html> (доступ: 29.03.2025).

української державності, а також зупинило процес переходу парафій до ПЦУ.⁹⁰

Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 р. УПЦ (МП) стала однією з основних проросійських структур, закликала до захоплення влади, змін кордонів України, підтримала російські війська та намагалася приховати воєнні злочини Москви. Українська Держава протистояла керівництву УПЦ (МП), позбавляючи таких осіб громадянства, відправляючи під домашній арешт, оголошуючи судові вирoki.⁹¹

Проте у свідомості та історичній пам'яті вірян УПЦ (МП) українські Церкви далі залишаються «ворожими». Вони вважають, наприклад, що ПЦУ не є благодатною («спасаючою») Церквою, а «розкольникською».⁹² 73 % вірян УПЦ (МП) і надалі схильні вірити, що події на Майдані 2013–2014 рр. – «незаконний державний переворот», а 59 % вірян УПЦ (МП) думають, що політика декомунізації спрямована на «заперечення досягнень і подвигів радянських людей» у часи СРСР, за яким ностальгують.⁹³

Через УПЦ поширюються ідеї «триєдиної Русі», єдності з Московією та наративи про «братовбивчу війну» (у проросійському

⁹⁰ Розповіли, хто є головними агентами російського духовного впливу. *Gazeta.ua*, 12 грудня 2018 р. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_rozpovilihto-ye-golovnimi-agentami-rosijskogo-duhovnogo-vplivu/1002746 (доступ: 30.03.2025).

⁹¹ Президент України Володимир Зеленський позбавив митрополита Чернівецького і Буковинського Мелетія українського громадянства; екснамісника Києво-Печерської лаври митрополита Павла суд відправив під домашній арешт на 60 діб; ексєрєвник Кіровоградської єпархії митрополит Йосафє отримав вирок – три роки позбавлення волі з іспитовим терміном два роки. Див.: Здіорук С.І., Токман В.В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України / за ред. С.І. Здіорука. Київ: НІСД, 2023. С. 14, 36.

⁹² Чому громади перестали переходити з УПЦ (МП) до ПЦУ і чи змінить це новий закон. URL: <https://texty.org.ua/articles/113552/chomu-hromadyperestaly-perehodyty-z-upc-mp-do-pcu-i-chy-zminyt-ce-novyj-zakon/> (доступ: 12.04.2025).

⁹³ Оцінка вразливості та стійкості мешканців південних та східних областей України до наративів російської пропаганди. URL: <https://dif.org.ua/article/otsinka-vrazlivosti-ta-stiykosti-meshkantsiv-pivdennikh-ta-skhidnikh-oblastey-ukraini-do-narativiv-rosiyskoi-propagandi> (доступ: 12.04.2025).

дискурсі до 2022 р.) чи «священну боротьбу за єдину православну цивілізацію» (у дискурсі від 2024 р.).⁹⁴

Ці міфи (т.зв. «духовніє скрепи») доволі міцно засіли у свідомості українських адептів УПЦ (МП). Якщо ці «скрепи» не усунути, то подальша релігійна консолідація українського суспільства на тлі воєнних дій стає досить проблематичною. Звідси необхідність виробити єдину державну стратегію у відносинах із православними релігійними організаціями та утвердження в історичній пам'яті українців образу українського православ'я.

5.2. Греко-католики

Наталія Колб

Українська Греко-Католицька Церква є найбільшою Католицькою Церквою в Україні і другою після Православної Церкви за кількістю вірян: згідно зі статистичними опитуваннями у 2021 р. греко-католиками себе визнали 9 % українців.⁹⁵ Водночас УГКЦ має розгалужену структуру поза межами України – у Центральній та Західній Європі, Північній і Південній Америці, Аргентині. Загалом УГКЦ складається з 35 архієпархій, єпархій та екзархатів, об'єднує близько 4 тисяч парафій та 5,5 мільйонів вірних.⁹⁶

В Україні діє налагоджена система комунікації між УГКЦ та владою. Такими майданчиками спілкування, зокрема, є постійно чинні релігійні органи: Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій та Нарада представників християнських Церков, членами яких є УГКЦ. Також при Патріаршій курії Церкви функціює Департамент зовнішніх зв'язків в Україні, одним із завдань якого

⁹⁴ Пост-реліз Круглого столу на тему «Московський патріархат у російській війні проти України». URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/197280328564412fb644df24.64139085.pdf> (доступ: 12.04.2025).

⁹⁵ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2021. (Інформаційні матеріали). Київ, 2021. С. 6–7. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf (доступ: 25.03.2025).

⁹⁶ Структура Української Греко-Католицької Церкви. *Українська Греко-Католицька Церква*. URL: <https://ugcc.ua/church/structure/> (доступ: 25.03.2025).

є забезпечення співпраці й організація зустрічей представників УГКЦ з вищими посадовцями та іншими представниками органів державної влади.⁹⁷

В умовах новітньої боротьби українців за збереження і розвиток своєї державності – під час Революції гідності, гібридної, а відтак і відкритої масштабної війни Росії проти України – УГКЦ займає незмінну позицію підтримки та взаємодії з владою і народом у відстоюванні незалежності й суверенності Української Держави та її розвиток як демократичного вільного суспільства. Особливо масштабною така діяльність стала після 24 лютого 2022 р. Протягом першого року війни джерелом духовної і морально-психологічної підтримки для багатьох українців, як також і способом комунікації зі світовою громадськістю поряд із щоденними зверненнями Президента України Володимира Зеленського стали також регулярні короткі звернення Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава Шевчука, які увінчувалися гаслом: «Україна стоїть! Україна бореться! Україна молиться!» (у 2024 р. ці звернення вийшли у форматі друкованого видання). Церква розгорнула на рівні парафіяльних структур соціально-доброчинну діяльність для підтримки внутрішньо-переміщених осіб, опіку модульними містечками для переселенців тощо. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україну було засновано Патріаршу благодійну фундацію «Мудра справа», яка здійснювала різнопланову гуманітарну допомогу: закупівлю й розповсюдження продуктових і гігієнічних наборів, евакуацію та розселення мешканців загрожених обстрілами територій, організацію пунктів обігріву і харчування, створення можливостей духовної і фізичної реабілітації для ВПО та звільнених із полону військовослужбовців і їхніх родин та ін.⁹⁸

УГКЦ звертається до всіх спільнот, де діють її єпархіальні структури й українські віросповідні громади. Водночас провадить широку міжнародну комунікацію на найвищому рівні. Так, в умовах розв'язаної Росією повномасштабної війни глава УГКЦ

⁹⁷ Департамент зовнішніх зв'язків УГКЦ в Україні. *Українська Греко-Католицька Церква*. URL: <https://ugcc.ua/curia/communication/departament-of-external-relations-in-ukraine/> (доступ: 25.03.2025).

⁹⁸ Мудра Справа. Історія фонду. URL: <https://mudrasprava.fund/about/history/> (доступ: 28.03.2025).

Блаженніший Святослав провадить активну кампанію адвокатування інтересів України на міжнародній арені. Далеко неповний перелік зустрічей, які здійснив Блаженніший Святослав під час своїх закордонних поїздок, складають розмови з прем'єр-міністрами Литви, Італії, Міністром внутрішніх справ Естонії,⁹⁹ Президентом Франції, Вселенським Патріархом Варфоломієм,¹⁰⁰ виступи на засіданні Генасамблеї Комісії Єпископських конференцій ЄС у Брюсселі (Бельгія),¹⁰¹ перед академічною спільнотою та журналістами в Парижі. Також Глава УГКЦ мав низку зустрічей із представниками і послами іноземних держав у Києві, на яких він знайомив світову громадськість із ситуацією в Україні (зокрема про міжконфесійні взаємини), розвінчував наративи російської пропаганди про Українську Державу і український народ як такі, що «не відбулися», про «переслідування» українською владою УПЦ (МП), розкривав правдиву сутність російської влади й суспільства як спрямованих на ведення геноцидної війни проти українців, застерігав проти ідеології «руського міра» як згубної для християнства в глобальному вимірі. Глава УГКЦ також пояснював, що Україна прагне досягнення справедливого і сталого миру, а не короткотривалого перемир'я без гарантій, а

⁹⁹ Блаженніший Святослав зустрівся з прем'єр-міністром Литви Інґрідою Шимоніте. *Українська Греко-Католицька Церква*, 27 вересня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-zustrivsy-a-z-premer-ministrom-lytvyy-ingridoyu-shymonite-3621/> (доступ: 01.04.2025); Глава УГКЦ зустрівся з прем'єр-міністром Італії. *Українська Греко-Католицька Церква*, 31 жовтня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-zustrivsy-a-z-premer-ministrom-italiy-3825/> (доступ: 01.04.2025); «В Україні ніхто не потребує особливого дозволу держави, щоб молитися», – Блаженніший Святослав міністрові внутрішніх справ Естонії. *Українська Греко-Католицька Церква* (23.09.2024). URL: <https://ugcc.ua/data/v-ukrayni-nihto-ne-potrebue-osoblyvogo-dozvolu-derzhavy-shchob-molytysya-blazhennishyy-svyatoslav-ministrovi-vnutrishnih-sprav-estoniyy-5544/> (доступ: 03.04.2025).

¹⁰⁰ Глава УГКЦ здійснив офіційний візит до Константинопольського Патріарха Варфоломія. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 25 жовтня 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-zdiysnyv-ofitsiynyy-vizyt-do-konstantynopolskogo-patriarha-varfolomiya-5748/> (доступ: 03.04.2025).

¹⁰¹ Глава УГКЦ виступив на Генеральній асамблеї Комісії Єпископських конференцій ЄС. *Католицький оглядач*, 09 листопада 2023 р. URL: <https://catholicnews.org.ua/glava-ugkc-vistupiv-na-generalniy-asambleyi-komisiyi-iepiskopskih-konferenciyy-ies/> (доступ: 04.04.2025).

головною підставою для цього є визнання Росією «права українського народу на самовизначення і суб'єктність у міжнародних відносинах».¹⁰²

УГКЦ ставала важливою ланкою комунікації від України і про Україну з Апостольським Престолом. Неодноразово Блаженнішому Святославові доводилося коментувати контраверсійні висловлювання Папи Франциска стосовно українсько-російських відносин, його трактування образу Росії,¹⁰³ а також пояснювати Понтифікові природу і причини російсько-української війни, доносити, що його висловлювання про примирення, «братські народи», «велику російську культуру» на тлі жорстокої кровопролитної війни, розв'язаної РФ проти України, провокують в українському суспільстві нехоть, озлоблення і розчарування до Апостольського Престолу, стають для російської пропаганди приводом для просування вбивчої ідеології «русского мира».¹⁰⁴ Одним із кроків для «ближчої» комунікації українців із Папою, налагодження порозуміння з ним стала організація в лютому 2025 р. в Патріаршому соборі УГКЦ в Києві онлайн-зустрічі Папи Франциска з українською молоддю, що стала відповіддю на аналогічну зустріч, яку Папа раніше провів із молоддю Росії.¹⁰⁵

У відповідь на заклик створеної в липні 2023 р. при Ватикані Комісії новомучеників до Церков надавати інформацію про сучасних героїв, УГКЦ надіслала історії українців-представників різних християнських Церков і конфесій, «які дали геройське

¹⁰² Глава УГКЦ виступив на Генеральній асамблеї...

¹⁰³ Заява Глави УГКЦ щодо дискусії довкола деяких висловлювань Папи Франциска на зустрічі з католицькою молоддю Росії. *Українська Греко-Католицька Церква*, 28 серпня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/zayava-glavy-ugkts-shchodo-dyskusiy-dovkola-deyakih-vyslovlyuvan-papy-frantsyska-na-zustrichi-z-katolytskoyu-moloddyu-rosiy-3486/> (доступ: 07.04.2025).

¹⁰⁴ У Ватикані відбулася зустріч єпископів Синоду УГКЦ із Папою Франциском. *Українська Греко-Католицька Церква*, 06 вересня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/u-vatykani-vidbulasya-zustrich-epyskopiv-synodu-ugkts-iz-papoyu-frantsyskom-3527/> (доступ: 08.04.2025).

¹⁰⁵ Уперше в історії відбулася онлайн-зустріч Папи Франциска з українською молоддю. *Українська Греко-Католицька Церква*, 01 лютого 2025 р. URL: <https://ugcc.ua/data/vpershe-v-istoriy-vidbulasya-onlayn-zustrich-papy-frantsyska-z-ukraynskoyu-moloddyu-6310/> (доступ: 10.04.2025).

свідчення християнської віри у третьому тисячолітті», а також і тих, що загинули внаслідок російської агресії – героїв Небесної сотні і священників ПЦУ. На підставі цих даних Комісія складе перелік сучасних ісповідників віри для їх вшанування під час Ювілейного року. Глава УГКЦ зазначив, що це може стати нагодою «розповісти на весь світ про приклади християнського героїзму українців».¹⁰⁶

Безперечно, ключем до міжрелігійного діалогу спільнот є взаємне пізнання один одного – історії, культури, традицій. Тож за сприянням держави відбуваються відповідні наукові й громадські заходи. Водночас такі ініціативи ідуть від духовних кіл. УГКЦ незмінно демонструє велику відкритість для вирішення питання міжконфесійного порозуміння. Ще в 2013 р. в Одесі і в 2014 р. у Львові з її ініціативи та за участю інших релігійних громад відбувся День юдаїзму, заходи в рамках якого мали на меті ознайомити присутніх із цією релігією, історією Голокосту, як також з історіями про те, як католицькі священники рятували євреїв.¹⁰⁷ Наприклад, на такій зустрічі в Одесі католицькі єпископи і протестантський пастор уперше відвідали міську синагогу, де помолилися за єврейський народ і мир в Україні. Іншими заходами, організованими УГКЦ у рамках поглиблення міжрелігійного порозуміння, стали два круглі столи: «Шляхи досягнення миру у досвіді релігій світу та український контекст» (2015) та «20 років живого діалогу. “Декларація про оправдання”»¹⁰⁸ (2019) за участі

¹⁰⁶ Глава УГКЦ: «Ми подали до Ватикану імена сучасних ісповідників віри, серед яких не лише католики». *Українська Греко-Католицька Церква*, 29 липня 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-my-podaly-dovatykanu-imena-suchasnyh-ispovidnykiv-viry-sered-yakyh-e-ne-lyshekatolyky-5184/> (доступ: 13.04.2025).

¹⁰⁷ В Україні вдруге проведуть День юдаїзму. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 14 січня 2014 р. URL: https://risu.ua/v-ukrajini-vdrugeprovedut-den-yudajizmu_n66676 (доступ: 01.04.2025).

¹⁰⁸ Християни, юдеї та мусульмани зустрілися у Харкові у пошуках миру. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 22 вересня 2015 р. URL: https://risu.ua/hristiyani-yudeji-i-musulmani-zustrilisya-u-harkovi-u-poshukah-miru_n76127 (доступ: 01.04.2025); Глава УГКЦ про єкуменічний діалог: «В Україні ще не досягнули всіх світових єкуменічних здобутків». *Українська Греко-Католицька Церква*, 29 жовтня 2019 р. URL: <https://ugcc.church/blog/hlava-uhkts-pro-ekumenichnyy-dialoh-v-ukraini-shche-ne-osiahnuly-vsikh-svitovykh-ekumenichnykh-zdobutkiv/> (доступ: 12.04.2025).

представників юдейської, мусульманської, християнської громад різних деномінацій.

УГКЦ є постійною учасницею діалогу між християнськими Церквами, членом представницького міжконфесійного консультативно-дорадчого органу Нарада представників християнських Церков України (діє від 2003 р.).¹⁰⁹ Плідною стала співпраця й налагодження порозуміння між УГКЦ та ПЦУ, особливо з переростанням російсько-української війни в повномасштабну війну. Одним із найяскравіших проявів цього стало погодження Церквами переходу на новоюліянський церковний календар. Натомість, як зазначав Глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук, усі спроби налагодження міжцерковного діалогу з УПЦ (МП) залишилися без відповіді самої УПЦ (МП).¹¹⁰

УГКЦ стала впливовим медіатором на заходах української та польської держав у намаганні подолати історичний конфлікт двох сторін щодо Волинської трагедії 1943 р. Невдала спроба такого спільного звернення від імені Глави УГКЦ Святослава Шевчука і Львівського митрополита РКЦ Мечислава Мокшицького у 2013 р. засвідчила, наскільки глибоким був розкол у кожному суспільстві в цьому питанні.¹¹¹ Нову спробу вирішення конфлікту було здійснено у чергову річницю трагедії в 2023 р. вже в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Президенти Зеленський і Дуда, достойники РПЦ, УГКЦ, Апостольський нунцій в Україні й учасники ВРЦіРО спільно вшанували пам'ять жертв

¹⁰⁹ Нарада представників християнських Церков України. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 10 грудня 2009 р. URL: https://risu.ua/narada-predstavnikov-hristiyanskih-cerkov-ukrajini_n33574 (доступ: 03.04.2025).

¹¹⁰ «Україна стоїть! Україна бореться! Україна молиться! І це – найбільше чудо 2022 року і добра новина, з якою входимо в новий рік», – Блаженніший Святослав. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*, 31 грудня 2022 р. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/ukrayna-stoyt-ukrayna-boretsya-ukrayna-molytsya-i-tse-naybilshe-chudo-2022-roku-i-dobranovyna-z-yakouy-vhodymo-v-novyy-rik-blazhennishyy-svyatoslav-11030/> (доступ: 10.04.2025).

¹¹¹ Спільної заяви греко- і римо-католиків про Волинську трагедію не буде. *Історична Правда*, 07 березня 2013 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/03/6/116206/> (доступ: 13.04.2025).

у Луцьку.¹¹² Патріарх Шевчук підкреслив, що цього разу учасниками заходів стали також і представники ВРЦіРО: Предстоятель ПЦУ Епіфаній та вірменський католицький єпископ Маркус Оганесян. Також врешті вдалося підписати спільне звернення від УГКЦ, Конференції римо-католицьких єпископів України та Мукачівської греко-католицької єпархії.¹¹³ Водночас Глава УГКЦ зазначив, що правдиве примирення не можливе без знання минулого і закликав представників обох народів вивчати історію і шукати правду, а також і порозуміння, «не дозволяти інструменталізувати наші історичні болі»,¹¹⁴ натомість наново пізнавати один одного і розвивати добросусідські стосунки.¹¹⁵ Своєрідною відповіддю на цей заклик стало проведення в жовтні 2023 р. з ініціативи польських та українських наукових і духовних організацій наукової конференції «Богословські основи польсько-українського примирення» з метою пошуків «для діалогу і міждисциплінарних роздумів щодо ідеї примирення та її історичного, богословського й медійного контексту».¹¹⁶

¹¹² У Луцьку президенти України та Польщі вшанували пам'ять жертв Волинської трагедії. *Zmina*, 09 липня 2023 р. URL: <https://zmina.info/news/u-luczku-prezydenty-ukrayiny-ta-polshhi-vshanuvaly-pamyat-zhertv-volynskoyi-tragediyi/> (доступ: 13.04.2025).

¹¹³ Глава УГКЦ про три особливості вшанування жертв Волинської трагедії у 80-ті роковини. *Українська Греко-Католицька Церква*, 09 липня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-pro-try-osoblyvosti-vshanuvannya-zhertv-volynskoy-tragediy-u-80-ti-rokovyny-3173/> (доступ: 14.04.2025).

¹¹⁴ Глава УГКЦ: «Примирення, яке відбулося сьогодні у Варшаві, промовлятиме до сердець українців і поляків». *Українська Греко-Католицька Церква*, 07 липня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-prymyrennya-yake-vidbulosya-sogodni-u-varshavi-promovlyatyme-do-serdets-ukrayntsiv-i-polyakiv-3157/> (доступ: 14.04.2025).

¹¹⁵ «Ми оборонялися і будемо оборонятися», – Глава УГКЦ до воеводи Поморського у Іданську. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 09 листопада 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/my-oboronyatysya-i-budemo-oboronyatysya-glava-ugkts-do-voevody-pomorskoj-u-gdansku-5848/> (доступ: 13.04.2025).

¹¹⁶ «Богословські основи польсько-українського примирення»: у Римі провели дводенну конференцію. *Українська Греко-Католицька Церква*, 26 жовтня 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/bogoslovski-osnovy-polsko-ukrainskogo-prymyrennya-u-rymi-provely-dvodennu-konferentsiyu-3791/> (доступ: 15.04.2025).

У відповідь на вимоги польських кіл до України про надання дозволу полякам проводити ексгумаційні роботи на Волині як умову подальшої підтримки Польщею євроінтеграційних прагнень українців, Нарада християнських Церков України заявою від 4 жовтня 2024 р. підтримала ініціативу Українського інституту національної пам'яті щодо організації пошукових та ексгумаційних робіт у Рівненській області й закликала українську владу створити всі можливості для таких робіт. Автори звернення спеціально підкреслили шкідливість загострення конфліктів для обох народів та закликали до спільних зусиль вшанувати жертви минулого.¹¹⁷ Поза тим Глава УГКЦ Шевчук в інтерв'ю польським медіа чітко зазначив, що чергове загострення польсько-українського протистояння навколо Волинської трагедії стало політичним інструментом у виборчих перегонах польських політиків. «Це стає великою проблемою для наших Церков, – зазначив Предстоятель, – тому що тоді найперше ми, духовенство, повинні лікувати рани. Ми мусимо знову в той чи той спосіб вирішувати конфлікти. У польсько-українських відносинах цього не може бути, хоча б тому, що це може влаштовувати лише Росію». Блаженніший наголосив, що в боротьбі з Росією Україна бореться також і за Польщу та Європу. Водночас слід зазначити, що з боку польського єпископату УГКЦ мала постійну підтримку у налагодженні польсько-українського примирення.¹¹⁸ Своєю чергою у зверненні до українців у 139-й день війни Глава УГКЦ зазначив: «Ми прагнемо, щоб минуле не отруювало нашого сучасного і не руйнувало нашого майбутнього, щоб політики не використовували болів минулого як предмету для політичних спекуляцій. Тому маємо вчити і українців, і поляків поважати й любити один

¹¹⁷ Заява Наради Християнських Церков України про підтримку позиції Українського інституту національної пам'яті у справі пошукових та ексгумаційних робіт стосовно польських поховань. *IPC. Інститут релігійної свободи*, 08 жовтня 2024 р. URL: <https://irs.in.ua/p/216> (доступ: 28.03.2025).

¹¹⁸ Блаженніший Святослав до Поляків: «Пам'ятайте, що Україна, зупиняючи російського агресора, бореться також за Польщу і Європу». *Українська Греко-Католицька Церква*, 23 грудня 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-do-polyakiv-pamyatayte-shcho-ukrayna-zupynyayuchy-rosiyskogo-agresora-boretsya-takozh-za-polshchu-i-evropu-6135/> (доступ: 10.04.2025).

одного, шанобливо ставитися до ран минулого, а також до побудови майбутнього України, Польщі та світу».¹¹⁹

Перегляд державою справи монопольного користування УПЦ (МП) сакральними комплексами історичного значення (Києво-Печерською лаврою та Почаївською лаврою) спонукало УГКЦ навесні 2023 р. заявити про історичне право своєї Церкви служити в Почаївській лаврі поряд із православними. На тлі таких звернень Блаженніший Святослав підкреслив важливість факту визнання українською владою історичного права УГКЦ до таких претензій, однак констатував, що відповідь чиновників на такий запит греко-католицького духовенства була дуже дипломатичною.¹²⁰ Так, голова Тернопільської обласної ради зазначив, що необхідними кроками для вирішення цього питання має стати заборона московського патріархату в Україні, а тоді вирішення питання власності Почаївської лаври буде вирішене шляхом погодження держави й громадськості.¹²¹ Відтак проблема ще чекає свого вирішення.

В умовах російської агресії українська влада знайшла в особі УГКЦ послідовного і впливового союзника. Налагоджено доволі гармонійні стосунки, скоординовану і тісну співпрацю в забезпеченні духовно-моральних, патріотичних, гуманітарних, волонтерських, капеланських завдань життя українського суспільства в період війни. Керівництво УГКЦ розгорнуло активну й успішну міжнародну діяльність, роблячи потужний вклад в діяльність української влади щодо інформування світової спільноти про

¹¹⁹ Глава УГКЦ у 139-й тиждень війни: «Маємо вчити і українців, і поляків поважати й любити один одного». *Українська Греко-Католицька Церква*, 14 жовтня 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/glava-ugkts-u-139-y-tyzhden-viyny-maemo-vchyty-i-ukrayntsiv-i-polyakiv-povazhaty-y-lyubyty-odn-odnogo-5688/> (доступ: 11.04.2025).

¹²⁰ Блаженніший Святослав розповів про реакцію влади на бажання УГКЦ молитися в Почаївській лаврі. *Київська архієпархія. Українська Греко-Католицька Церква*, 27 березня 2023 р. URL: <https://ugcc.church/blog/blazhennishyy-sviatoslav-rozpoviv-pro-reaktsiiu-vlady-na-bazhannia-uhkts-molytysia-v-pochaivskiy-lavri> (доступ: 25.03.2025).

¹²¹ У Тернопільській облраді відбулася зустріч щодо Почаївської лаври. *Українська Греко-Католицька Церква*, 08 лютого 2023 р. URL: <https://ugcc.ua/data/u-ternopilskiy-oblradi-vidbulasya-zustrich-shchodo-pochayvskoy-lavry-2086/> (доступ: 27.03.2025).

Україну, українців, причини, характер і мету розв'язаної Росією війни, розвінчуючи нав'язуваний російською пропагандою негативний і викривлений образ українців. УГКЦ є постійним учасником, а нерідко й ініціатором міжрелігійного (міжконфесійного) та міжнаціонального діалогу всередині українського суспільства, взаємного пізнання культурних традицій, історичного минулого для встановлення атмосфери порозуміння і співпраці. Помітним внеском УГКЦ у подолання конфліктів історичної пам'яті на міжнародному рівні стали послідовні зусилля Глави УГКЦ Святослава Шевчука для пошуку порозуміння між Польщею та Україною навколо Волинської трагедії 1943 року, яка стає серйозним «яблуком розбрату» у взаєминах між двома народами і особливо небезпечною темою для маніпуляцій в умовах російсько-української війни.

5.3. Римо-католики

Емілія Казан

Римо-Католицька Церква в Україні (РКЦ) – друга за чисельністю парафій Католицька Церква в Україні, до неї належать католики латинського обряду. РКЦ є однією з найстаріших конфесій в Україні, особливо в її західних областях (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській, Хмельницькій).

За роки советської влади кількість парафій РКЦ різко зменшилася: від 490 парафій і понад 2,5 млн. римо-католиків перед Другою світовою війною до 98 парафій в УРСР (станом на 1980 р.). Відродження РКЦ почалося разом із процесами «перебудови» в СРСР, і в 1991 р. в Україні діяли вже 452 парафії РКЦ.

Відносини Української Держави та Римо-Католицької Церкви склались, в основному, як відносини державної влади та Церкви національних меншин (польської, угорської), які, однак, еволюціонували.¹²² Станом на 2021 р. РКЦ в Україні нараховувала 7 дієцезій, 1134 парафії, 3 духовні семінарії, 12 єпископів і майже 700 священників, частина з яких – іноземці. Кількість вірних римо-католиків становить близько 1,5 млн. осіб. РКЦ в Україні

¹²² Ворон О.П. Становлення та функціонування Римо-Католицької Церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки). Київ, 2018.

складається з Львівської архієпископії та 6 дієцезій (Київсько-Житомирської, Кам'янець-Подільської, Луцької, Мукачівської, Харківсько-Запорізької та Одесько-Сімферопольської).¹²³ Треба зауважити, що Львівська архієпископія, Луцька та Закарпатська дієцезії мають менше парафіян, ніж одна Кам'янець-Подільська; у Києво-Житомирській дієцезії більше парафіян, ніж, до прикладу, у дієцезії на Закарпатті. Це змінює уявлення про те, нібито РКЦ є Церквою меншин і що вона, в основному, є локальною, а її основна діяльність зосереджена у прикордонних областях Західної України.¹²⁴

Загалом римо-католицьке служіння поступово набрало українських національних рис, і релігійна та мовна пам'ять римо-католиків в Україні стала значною мірою українською. РКЦ запровадила богослужіння українською мовою ще від початку 2000-их років, а зараз є храми, де богослужіння правлять тільки українською, велика частка парафіян – українці з польським чи іншим етнічним корінням, хрещені в латинському обряді. Значний відсоток священників РКЦ за походженням – українці, які навчалися в римо-католицьких семінаріях в Україні чи за кордоном. У Львівській архієпископії, зокрема, зі 138 єпархіальних священників – 43 поляки, 95 українців. Тож РКЦ в Україні асоціюється передовсім з українським народом і водночас об'єднує різні мови, культури й народності.¹²⁵

Одна з основних соціальних баз РКЦ – польська спільнота в Україні (до 145 тисяч осіб) із найбільшими осередками на Волині та в Галичині.¹²⁶ Ще одна велика національна спільнота України, вірні якої є частково римо-католиками (але також вірними лютеранської та інших протестантських Церков), – це угорська

¹²³ Римо-Католицька Церква в Україні. URL: <https://rkc.org.ua> (доступ: 25.03.2025).

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ Єпископ Едвард Кава: «Покликання зараз мають зовсім інший вимір, ніж у 1990-х роках». URL: <https://rkc.org.ua/blog/2023/03/11/yepyskop-edvard-kava-poklykannya-zaraz-mayut-zovsim-inshyj-vymir-nizh-u-90-h-rokah/> (доступ: 15.03.2025).

¹²⁶ Національні спільноти та корінні народи. Поляки України. Хто вони? URL: https://www.ukrainer.net/thread/national-menshyny/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAiaC-BhBEEiwAjY99qK9sB (доступ: 21.03.2025).

спільнота у прикордонних районах Закарпаття (понад 150 тисяч осіб). На Закарпатті діє Мукачівська єпархія РКЦ, яка підтримує державну владу та від 2014 р. відкрито засуджує агресію Росії, демонструючи підтримку української державності і на локальному, і на міжнародному рівнях, як-от: 11 грудня 2023 р. у Береговому відбулася зустріч представників релігійних конфесій Закарпаття із главами дипломатичних місій країн-членів ЄС; з-поміж її учасників – ординарій Мукачівської римо-католицької дієцезії владика Микола Лучок, єпископ Реформатської Церкви на Закарпатті Олександр Зан-Фабіан та адміністратор Мукачівської греко-католицької єпархії владика Ніл Луцак. На зустрічі обговорювали питання функціонування релігійних громад, забезпечення релігійних потреб національних спільнот та взаємодії з місцевими органами влади; представники різних конфесій відзначили високий рівень свободи віросповідання в Україні та підтримку від державних органів.¹²⁷ 4 грудня 2024 р. у Береговому відбувся Форум угорської національної меншини під назвою «На захисті спільного дому: угорська національна спільнота в обороні й розвитку України». Захід організувала Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС); він розпочався спільною молитвою за участю представників РКЦ та інших конфесій, а також місцевої влади і центральних владних органів. На Форумі обговорювали питання забезпечення прав національних меншин та їхню роль у розвитку України.¹²⁸

В Україні державна релігійна політика щодо Римо-Католицької Церкви, як і решти церковних організацій, ґрунтується на принципах релігійної свободи, рівності всіх конфесій та відокремлення Церкви від держави. Римо-Католицька Церква в Україні має вільний правовий статус і співпрацює з державою у соціальних (допомога біженцям, підтримка малозабезпечених та

¹²⁷ Представники релігійних конфесій краю поспілкувалися з главами дипломатичних місій країн-членів ЄС. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/predstavnyky-relihiinykh-konfesii-kraiu-pospilkuvalysia-z-hlavamy-dypmisii-krain-chleniv-ies> (доступ: 11.03.2025).

¹²⁸ На захисті спільного дому: угорська національна спільнота в обороні й розвитку України. URL: <https://ipiend.gov.ua/novyny/na-zakhysti-spilnoho-domu-uhorska-natsionalna-spilnota-v-oboroni-j-rozvytku-ukrainy> (доступ: 10.03.2025).

ін.) і культурних проектах. Україна підтримує дипломатичні відносини з Ватиканом (від 1992 р.), що також впливає на державну політику. Щоправда, перед повномасштабним вторгненням Росії в Україну у відносинах держави і РКЦ дискусійним залишається питання власності церковних об'єктів. РКЦ зверталася з приводу повернення храмів, які були забрані советською владою і стоять порожні або перебувають у власності інших конфесій, апелюючи до чинної державної та місцевої влади, але не завжди успішно.¹²⁹

Крім цього, війна продемонструвала, що «римо-католицькі церкви перетворилися у центри прийняття гуманітарної допомоги, яка прибувала від держав, де сповідують католицизм».¹³⁰

РКЦ активно підтримує Україну та ЗСУ, надає гуманітарну допомогу військовим та цивільним, є посередницею в передачі допомоги Україні від Ватикану, а також від католицьких та світських організацій Європи.¹³¹

Парафії та католицькі благодійні організації постійно відправляють продукти, ліки, одяг, спальники, засоби гігієни для військових і цивільних у зонах бойових дій. Католицькі лікарні, монастирі та медпрацівники-волонтери допомагають у лікуванні та реабілітації постраждалих, передають кошти на підтримку військових. У костелах регулярно моляться за українське військо, католицькі парафії організовують збірки для ЗСУ, представництва організації «Карітас» допомагають вимушеним переселенцям і постраждалим від війни цивільним. За кордоном європейські католицькі організації приймають українських біженців та допомагають їм із житлом і працею. Римо-Католицька Церква в Україні через волонтерські, медичні та капеланські ініціативи допомагає українцям наблизити перемогу і подолати наслідки війни.

¹²⁹ Єпископ РКЦ Мечислав Мокшицький: «У Львові незаконно віддали греко-католикам 23 наші храми». URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2017/10/u-lvovi-nezakonno-viddali-greko-katolikam-23-nashi-xrami-yepiskop-rkc-mechislav-mokshickij> (доступ: 21.03.2025).

¹³⁰ Зінченко П. Римо-католики України у протидії російському вторгненню. URL: <https://litopys.info/articles/rymo-katolyky-ukrayiny-u-protydiyi-rosijskomu-vtorgnennnyu/> (доступ: 11.03.2025).

¹³¹ Допомога Католицької Церкви постраждалим від війни в Україні. URL: <https://rkc.org.ua/blog/2022/10/04/dopomoga-katolyckoyi-czerkvy-postrazhdalym-vid-vijny-v-ukrayini/> (доступ: 13.03.2025).

У 2024 р., після прийняття Закону «Про службу військового капеланства» (перша редакція), у ЗСУ офіційно служать 350 священників різних церков, зокрема і РКЦ. Усі конфесії, за винятком УПЦ (МП), представлені пропорційно до кількості своїх вірян, тому є 5 капеланів від РПЦ.¹³²

Римо-Католицька Церква та її єпископат твердо стоять на позиції, що кожен вірний має обов'язок захищати свій народ і державу. Тому віряни РКЦ від перших днів війни, а саме від 2014 р., стали на захист України, її державності, виконуючи свій військовий обов'язок.¹³³

У храмах РКЦ на рівні вищого¹³⁴ і нижчого духовенства постійно моляться за справедливий мир і перемогу вже від початку російського вторгнення.¹³⁵ Священники благословляють кандидатів на військову службу, моляться за всіх воїнів, зокрема і за українців римо-католиків, які воюють як добровольці, мобілізовані чи кадрові військові в лавах ЗСУ або волонтерять, помагаючи армії.¹³⁶ Загиблих за волю України відспівують у костелах, часом похоронні богослужіння очолюють представники вищого духовенства, єпископи.¹³⁷

¹³² Закон «Про службу військового капеланства», № 3621-XI від 15 лютого 2025 р. (перша редакція – від 21 березня 2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (доступ: 11.03.2025). Закон стосується тільки тих конфесій, які стоять на державницьких позиціях, і такою є РКЦ в Україні.

¹³³ Опанасенко О. Знищення окупантів не є гріхом? Римо-католики розповіли, чи підтримують позицію ПЦУ. *Главком*, 08 травня 2023 р. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/rimo-katoliki-vvazhajut-shcho-vbivstvo-rashistiv-ne-je-hrikhom-924987.html> (доступ: 23.03.2025).

¹³⁴ Архієпископ Мечислав Мокшицький: «Оточімо загиблого воїна молитвою». URL: <https://rkc.org.ua/blog/2023/05/29/arhiyepyskop-mokshyczkyj-otochimo-zagyblogo-voynina-molytvoyu/> (доступ: 13.04.2025).

¹³⁵ Заклик католицьких єпископів України до усильної молитви за мир, 7-8 грудня 2017 року Божого https://rkc.lviv.ua/news_view-Zakluk_katoluckux_yepiskopiv_Ukrainu_do_usulnoi_molutvu_za_mir (доступ: 22.03.2025).

¹³⁶ Єпископат РКЦ України у третю річницю російського вторгнення висловив вдячність усім, хто бореться за Батьківщину. URL: https://risu.ua/yepiskopat-rkc-ukrayini-u-tretyu-richnicyu-rosijskogo-vtorgnennya-visloviv-vdyachnist-usim-hto-boretsya-za-batktivshchinu_n15439 (доступ: 30.03.2025).

¹³⁷ Архієпископ Мечислав Мокшицький очолив похорон новітнього Героя України Руслана Водолазського у Підволочиськах. URL: https://rkc.lviv.ua/news_view-Arx_M_Mokshuckuj_ocholuv_poxoron_novitnogo_Geroya_Ukrainu_Ruslana_Vodolazskogo (доступ: 30.03.2025).

Римо-Католицька Церква в Україні відстоює позиції Української Держави в світі,¹³⁸ разом із Греко-Католицькою Церквою представляє інтереси України у Ватикані, доносить правду про війну в Україні до Апостольського Престолу.¹³⁹ Ця Церква має змогу діяти на світових майданчиках, непідконтрольних українській владі, тому вона може бути репрезентантом багатьох миротворчих та представницьких українських ініціатив на міжнародному рівні. Це не завжди просто реалізувати в сучасних умовах, оскільки позиція Ватикану щодо вторгнення РФ в Україну, з одного боку, антивоєнна та безкомпромісна, і в принципі – проукраїнська (світ облетіло фото з Папою Франциском із розгорнутим українським прапором, що «воював» у Бучі у лютому 2022 р.); з іншого боку – «обережна» позиція: не викривати кривавих реалій війни (зокрема не кваліфікувати Росію як країну-агресора), прагнути до діалогу з московським патріархатом, закликати до пацифізму, не сприяти в наданні зброї Україні, шукати способи таки примирити українців та росіян (різне сприйняття вірними Хресної дороги в Колізеї у квітні 2022 р.).¹⁴⁰ В українському середовищі все це було потрактовано як неприйнятний нейтралітет або навіть відмежування від проукраїнської позиції, хоча йшлося про традиційну політику Ватикану щодо

¹³⁸ Священники РКЦ в Україні закликали Церкви світу не мовчати в час загрози наступу Росії. *Новинарня*, 18 січня 2022 р. URL: <https://novynarnia.com/2022/01/18/svyashhenyky-rkcz-v-ukrayini/> (доступ: 20.03.2025).

¹³⁹ «Дуже багато помінялося», – єпископ РКЦ Кривийцький про заяви Ватикану щодо війни в Україні. *Радіо «Культура»*, 03 квітня 2023 р. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=101116> (доступ: 24.03.2025); «Як Папа Римський впливає на ставлення до Католицької Церкви в українців», – єпископ Віталій Кривийцький. *Суспільне. Культура*, 04 квітня 2023 р. URL: <https://suspihne.media/culture/435150-ak-papa-rimskij-vplivae-na-stavlennea-do-katolickoi-cerkvi-v-ukrainciv-episkop-vitalij-krivickij/> (доступ: 24.03.2025).

¹⁴⁰ Кудрик Н. Ватикан намагається примирити Росію та Україну. Київ каже – не на часі. *Радіо «Свобода»*, 15 квітня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vatykan-khresna-khoda-prymyrennya/31803828.html>; Чи почув Ватикан Україну? Як українка і росіянка разом несли хрест у Колізеї. *BBC NEWS. Україна*, 16 квітня 2022 р. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/skandal-u-vatikani-hresna-hoda-ukrajinka-i-rosiyanka-razom-nesli-hrest-u-kolizeji-50234519.html> (доступ: 04.03.2025).

ведення будь-якої війни.¹⁴¹ На цьому тлі римо- і греко-католицькі ієрархи в Україні вимушені були ставати посередниками між Українською Державою та Апостольською Столицею і намагалися навіть дещо вплинути на те, аби Ватикан змінив риторику стосовно російсько-української війни. З іншого боку, образ війни у сприйнятті Ватикану певним чином еволюціонував,¹⁴² і голос Апостольського Престолу звучить в унісон із голосами інших країн світу за справедливий мир в Україні та припинення воєнних дій на справедливих умовах.

Державна політика України під час російсько-української війни має бути спрямована на співпрацю з Римо-Католицькою Церквою, яка виховує своїх парафіян свідомими українськими громадянами і слугує водночас майданчиком для міжнаціонального діалогу у глобальному масштабі.

5.4. Протестанти

Ірина Орлевич

Агресія Росії проти України і повномасштабна російсько-українська війна кинули виклик суспільству на всіх рівнях, зокрема і Церкві. Служителі Церков – духовні лідери своїх вірян – у такій ситуації повинні задавати тон і бути для них прикладом для наслідування. А держава покликана забезпечувати релігійні потреби громадян, враховувати їхні погляди та переконання, історичну та релігійну пам'ять за будь-яких умов, особливо в контексті збройного протистояння.

Одним із перших законів України був Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який Верховна Рада ухвалила в

¹⁴¹ Позиція Католицької Церкви щодо війни РФ проти України. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/pozytsiia-katolytskoi-tserkvy-shchodo-vijny-rf-proty-ukrainy>; Папа Франциск і війна в Україні. URL: <https://rkc.org.ua/blog/2022/09/29/papa-franczysk-i-vijna-v-ukraini>; Зінченко П. Римо-католики України у протидії російському вторгненню//<https://litopys.info/articles/rymo-katolyky-ukrayiny-u-protydiyi-rosijskomu-vtorgnennyu/> (доступ: 04.03.2025).

¹⁴² Кардинал Паролін: «Не мирімося з думкою про невідворотність війни». URL: <https://rkc.org.ua/blog/2024/11/18/kardynal-parolin-ne-myrimosya-z-dumkoyu-pro-nevidvorotnist-vijny/> (доступ: 05.03.2025).

1991 р. Відповідно до цього закону право на свободу совісті включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу самому чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.¹⁴³ Це цілком відрізнялося від політики «войовничого атеїзму» СРСР, коли закон про релігійні культи значною мірою ускладнював можливості реєстрації чи відкриття нових парафій або нових релігійних спільнот, але відчутно спрощував процедуру їх закриття. Державна політика атеїзму, яка здійснювалася активно в СРСР від 1954 р. і до середини 80-х рр. XX ст., призвела до значного скорочення як релігійної, так і конфесійної мережі. Існувало навіть своєрідне змагання між областями щодо зменшення релігійних громад, а ще більше – «сект» (так кваліфікували всі християнські течії, які не належали до православ'я чи католицизму).¹⁴⁴

В Україні, за даними релігієзнавця А. Колодного, станом на 1991 р. діяли 12962 релігійні громади із 9449 культовими будівлями. Активізація діяльності протестантських об'єднань сприяла зростанню кількості їхніх громад. У 1991 р. Церква євангельських християн-баптистів мала 1127 громад, інші баптистські течії – 78, Союз християн віри євангельської – 565, інші євангелістські течії – 160, реформатська Церква – 91, Церква адвентистів сьомого дня – 276.¹⁴⁵

Точних даних щодо конфесійної ситуації в Україні сьогодні офіційна статистика не дає: «[...] видрукувані державною службою під грифом “інші” показники приховують дійсний стан речей. Серед цих “інших” є подеколи десятки різних релігійних течій, насамперед тих, які організаційно і кількісно щодо своїх вірян є частіше невеликі, а то й ті, які не йдуть на офіційну реєстрацію. Особливістю нашого законодавства є те, що таку діяльність

¹⁴³ Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», № 987-XII від 23.04.1991р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (доступ: 12.03.2025).

¹⁴⁴ Колодний А. Протестантизм на українських теренах. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник* / за заг. ред. М. Капраня, О. Киричук, І. Орлевич. Львів: «Логос», 2017. Вип. 27. С. 83–100.

¹⁴⁵ Там само.

релігійних спільнот воно дозволяє».¹⁴⁶ За різними дослідженнями, в Україні протестанти складають від 1,3 % до 3 % населення. У 2010 р. загальна кількість протестантів в країні становила понад один мільйон вірян (2,4 % українського суспільства). Водночас станом на 2013 р. в Україні діють 10614 протестантських церков, що становить 28,7 % від усіх релігійних об'єднань України.¹⁴⁷

Найбільші протестантські організації в Україні – баптисти, п'ятдесятники – за роки незалежності динамічно зростали. Євангельські Церкви об'єднали тисячі мирян зі своїми переконаннями, моделями життя та сформували власне ставлення до війни та участі вірних у воєнних подіях.¹⁴⁸

Роки незалежності України суттєво позначилися на рівні національної свідомості пересічних вірних. Членами євангельських Церков стають переважно молодь та люди середнього віку, що активно приймають нові ідеї. Національно-інформаційний простір, освіта, духовна література українською мовою – фактори, що формували патріотизм, а виголошені проповіді українською мовою виховували національні почуття з особливою силою.¹⁴⁹

Однак розвиток подій вимагав від Церкви формування офіційної позиції у ставленні до війни в Україні. 20 вересня 2014 р. відбувся Круглий стіл «Церква в умовах війни: богослов'я, позиція, місія» у м. Ірпінь на базі Місіонерського центру Асоціації «Духовне відродження». Учасниками Круглого столу – пастирі, капелани, а також ректор Української євангельської семінарії богослов'я. У підсумку було ухвалено резолюцію зі зверненням до євангельських Церков в Україні і міжнародного співтовариства із закликом до активної допомоги, духовної солідарності, безперервної молитви за мир і захист України від російської агресії. Фактично у своєму зверненні до громадськості автори резолю-

¹⁴⁶ Колодний А. Протестантизм на українських теренах...

¹⁴⁷ Протестантизм в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC_%D0 (доступ: 13.03.2025).

¹⁴⁸ Савчук Т. Євангельські Церкви в Україні перед викликом війни: історичний досвід та сучасність. *Історія релігій в Україні*: науковий щорічник / упорядники: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: «Логос», 2015. Вип. 25. Кн. I. С. 311.

¹⁴⁹ Там само.

ції відмовилися від позицій пацифізму, аполітичності. Учасники Круглого столу засудили відсторонену позицію вірних щодо війни, акцентувавши на тому, що ще у Святому Письмі обґрунтовано захист своєї вітчизни зі зброєю в руках.¹⁵⁰

24 травня 2014 р. за Україну й український народ молилися предстоятелі різних Церков і керівники релігійних організацій: Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, предстоятель Української Православної Церкви Київського патріархату; Митрополит Київський і всієї України Мефодій, предстоятель Української Автокефальної Православної Церкви; Блаженніший Святослав Шевчук, Верховний архієпископ, предстоятель Української Греко-Католицької Церкви; єпископ Маркіян Трофим'як, заступник голови Конференції єпископату Римо-Католицької Церкви в Україні; В'ячеслав Нестерук, голова ВСЦ ЄХБ; архієпископ Григоріс Буніатян, глава Української єпархії Вірменської Апостольської Церкви; Яків Дов Блаїх, головний рабин Києва та України, президент Об'єднання юдейських релігійних організацій України.

13 грудня 2014 р. у Слов'янську, що на Донеччині, Українська міжцерковна Рада запросила священнослужителів усіх євангельських Церков взяти участь у Другій національній молитві за Україну, яка реалізує напрямки: «молитва за спасіння і духовне відродження України»; «молитва за мир, збереження та розбудову України»; «молитва за зміцнення Церкви Христової в Україні». Таким чином, протестантські Церкви стали на національно зорієнтовані позиції, а їх вірні демонструють нове усвідомлення місії Церкви в складний воєнний час, відходячи поступово від позицій пацифізму та аполітичності.¹⁵¹ Прикладом свідомої національної позиції стало Звернення від 1 березня 2014 р., яке підписали: Патріарх Філарет, Предстоятель УПЦ (КП); Верховний архієпископ Святослав, Глава УГКЦ; Михайло Паночко, старший єпископ Церкви ХВЕ України; В'ячеслав Нестерук, Голова Всеукраїнського союзу об'єднань ЄХБ; Віктор Алексеєнко, Президент Української уніонної конференції Церкви АСД; В'ячеслав Горпинчук, єпископ Української Лютеранської Церкви; Леонід Падун, старший

¹⁵⁰ Там само. С. 312–313.

¹⁵¹ Там само. С. 315.

єпископ Української Християнської Євангельської Церкви; Яків Дов Блаих (головний рабин м. Києва та України Об'єднання юдейських релігійних організацій України). У зверненні закликали владу Росії зупинити агресію проти України та вивести свої війська з української території.¹⁵²

Протестантські конфесії України (Всеукраїнський союз Церков євангельських християн-баптистів, Церква адвентистів сьомого дня в Україні, Українська Церква християн віри євангельської) протягом першого року повномасштабного вторгнення не оприлюднили заяви з офіційною позицією конфесії щодо військової агресії Росії проти України. Були лише поодинокі заяви й окремі звернення лідерів, служителів. При цьому більшість протестантів в Україні, як йшлося вище, ще від 2014 р. визнала Росію агресором, а від 24 лютого 2022 р. назвали її країною-терористом, носієм і виразником людиноненавистницької ідеології.¹⁵³

Натомість Українське євангельське капеланство уже від 2014 р. активно поширює свою душпастирську опіку на фронтах: спочатку АТО / ООС, згодом – повномасштабного вторгнення РФ в Україні).¹⁵⁴ Проблемою часто ставала нескоординованість між державними квотами, бажанням частини євангельських християн ставати військовими капеланами, і, навпаки, небажанням іншої частини євангельських громад бути причетною до військової служби, особливо в умовах війни.¹⁵⁵ Для частини протестантських конфесій існувала й існує заборона брати в руки зброю. Тож у мирний час на них поширювався закон про альтернативну

¹⁵² Грушева Т.В. Діяльність сучасних українських протестантів у позацерковному просторі. *Історія релігій в Україні*. Львів, 2016. Ч. 2–3. С. 240. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001095388> (доступ: 03.04.2025).

¹⁵³ Павленко П. Протестанти України і справа Перемоги. *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 06 січня 2024 р. URL: https://risu.ua/protestanti-ukrayini-i-sprava-peremogi_n145283 (доступ: 01.04.2025).

¹⁵⁴ Гореньков Д. Капеланське служіння євангельської спільноти та виклик богословської невизначеності щодо збройної відсічі ворогу. *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 01 квітня 2024 р. URL: https://risu.ua/kapelanske-sluzhinnya-yevangelskoyi-spilnoti-ta-viklik-bogoslovskoyi-nevznachenosti-shchodo-zbrojnoyi-vidsichi-vorogu_n147282 (доступ: 03.04.2025).

¹⁵⁵ Там само.

військову службу,¹⁵⁶ проте в умовах російської агресії доводиться змінювати свою позицію.

Цей процес не є простим. Так, у контексті війни протестантські спільноти також переосмислювали мовну політику і пам'ять своїх громад на тлі державної мовної політики, яка намагається консолідувати мовну поведінку українців, утвердивши українську мову своєю конфесійною мовою. Однак станом на кінець 2022 р., за спостереженнями Є. Савіська, цей перехід був дуже сповільненим: протестантські громади, які повністю перейшли на українську, були в меншості.¹⁵⁷

Ставлення до війни і держави в час війни також неоднакове серед різних протестантських спільнот. Церква адвентистів сьомого дня в Україні лише у 2023 р. оприлюднила заяву щодо повномасштабного російського вторгнення, у якій прослідковується готовність молитися за «мир», але не йдеться чітко про здобуття перемоги України над агресором. Прикметно, що, як зазначають експерти, «незважаючи на те, що рішенням Виконавчого комітету Генеральної конференції АСД від 12 квітня 2022 р. Церква АСД в Україні на час війни виведена з підпорядкування Євро-Азіатського дивізіону, станом на січень 2024 р. Крим на мапі Української уніонної конференції продовжують маркувати як територію РФ, оскільки, за інформацією офіційних адвентистських джерел, є Росією – входить до Євро-Азіатського дивізіону як російська «Кримська місія».¹⁵⁸ При цьому українські адвентисти постійно порушують питання про необхідність міжнародної підтримки України, особливо на рівні релігійних організацій.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text> (доступ: 03.04.2025). До таких спільнот, за українським законодавством, належать свідки Єгови, покутники, харизматичні церкви, адвентисти-реформісти і адвентисти сьомого дня, євангельські християни і євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської тощо.

¹⁵⁷ Савісько Є. Протестанти. Війна. Мова, *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 11 грудня 2022 р. URL: https://risu.ua/protestanti-vijna-mova_n134748 (доступ: 12.04.2025).

¹⁵⁸ Павленко П. Протестанти України і справа Перемоги. *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 06 січня 2024 р. URL: https://risu.ua/protestanti-ukrayini-i-sprava-peremogi_n145283 (доступ: 01.04.2025).

¹⁵⁹ Севаст'янів У. Українські протестанти в умовах війни: служіння і допомога країні. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/ukrainski-protestanty-v-umovakh-viiny-sluzhinnia-i-dopomoha-kraini/> (доступ: 21.03.2025).

«Адвентисти в Україні, – як зазначають дослідники, – традиційно обстоюють пацифізм, за можливості уникають військової служби, обираючи альтернативну. При цьому чимало з них сьогодні активно концентрується не лише на виконанні суто гуманітарних проєктів, а й допомагають ЗСУ. Більшість адвентистів у Європі – пацифісти, натомість у США чимало з них може служити в армії. Це свідчить про те, що ставлення до військової служби цілком може бути переглянуте й адвентистами в Україні».¹⁶⁰

Водночас війна різко розмежувала релігійну свідомість і пам'ять російських та українських протестантів, що зауважив ще в 2014 р. єпископ п'ятдесятників Михайло Паночко, коли російські протестанти у своїй риториці почали уникати слова «агресія» щодо дій РФ в Україні.¹⁶¹ Як наголосила філософ та релігієзнавець Людмила Филипович, війна розділила українське та російське (євразійське) протестантство і водночас зблизила протестантів з Української Державою: «[...] церкви налагодили контакти з державними органами влади, нерелігійними гуманітарними фондами. Через протестантські церкви, як динамічні і надійні структури, держава розподіляла допомогу, яку отримувала від європейських урядів, міжнародних організацій».¹⁶² Позиція українських п'ятдесятників теж є традиційно пацифістською, однак віряни активно допомагають ЗСУ не лише молитвами, а й діями. Єпископ цієї Церкви Михайло Паночко стверджує, що конфесія не висловила чіткої думки щодо безпосередньої участі вірних у війні і ще не сформулювала офіційної позиції, але воєнні події підштовхують до зміни у поглядах і в позиції. Особисто Михайло Паночко у своїх проповідях закликає, з одного боку, до «припинення кровопролитної війни», а з іншого – засуджує окупантів,

¹⁶⁰ Павленко П. Протестанти України і справа Перемоги. *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 06 січня 2024 р. URL: https://risu.ua/protestanti-ukrayini-i-sprava-peremogi_n145283 (доступ: 01.04.2025).

¹⁶¹ Михайло Паночко: «Російські пастори уникають слова “агресія” щодо стосунків Росії та України». *Українська Церква християн віри євангельської*, 17 квітня 2014 р. URL: <https://www.chve.org.ua/rosiya-izrail/> (доступ: 01.04.2025).

¹⁶² Филипович Л. Війна створила у протестантському середовищі той самий розрив, що і в суспільстві в цілому. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/viina-stvoryla-u-protestantskomu-seredovyshchi-toi-samyi-rozryv-shcho-i-v-suspilstvi-v-tsilomu/> (доступ: 21.03.2025).

загарбників і благословляє українських воїнів на захист своєї країни.¹⁶³ Проте під час російсько-української війни Українська Церква християн віри євангельської не забороняє своїм вірянам брати до рук зброю, з пошаною ставиться до українських захисників. Фактично, тут ідеться про актуалізацію історичної пам'яті: п'ятдесятники на Західній Україні свого часу активно допомагали учасникам антикомуністичного спротиву (тітка єпископа Паночка носила їжу воякам УПА, за що відбувала покарання в советських таборах).¹⁶⁴

Війна вносить свої корективи у всі сфери нашого життя, зокрема й у релігійну. Питання, які були спірними чи мали неоднозначне трактування у мирний час, набули іншого звучання у час війни. Так, серед протестантів молитви за перемогу України в російсько-українській війні почали активно практикуватися з осені 2022 р. Дослідники зауважують, що в цій сфері відбулися трансформації, які відображали зміни колективної свідомості та пам'яті: від 2014 р. і в перші місяці повномасштабного вторгнення 2022 р. протестантські громади молилися загалом за «мир» і «завершення війни», а від кінця 2022 р. почали практикувати молитви за перемогу ЗСУ над російським агресором.¹⁶⁵

Отож повної відмови протестантів від пацифізму ще неможна простежити. Проте відбуваються зміни, навіть очевидний поступ, зокрема відбулася зміна формулювань, що своєю чергою змінили колективну свідомість і пам'ять представників українського протестантизму: молитви «за мир» стали на молитвами «за перемогу України», «за українських воїнів-оборонців», «за ЗСУ». Зросла також заангажованість протестантів у воєнні події в Україні. Навіть із цього погляду, пацифізм для протестантів України стає неприйнятною ідеологією.¹⁶⁶

¹⁶³ «Закликаю усіх 24 лютого приєднатися до посту і молитви про припинення кровопролитної війни», – Михайло Паночко. *Українська Церква християн віри євангельської*, 13 лютого 2023 р. URL: <https://www.chve.org.ua/myhaylo-panochko-pist-mjlytva-24-lutogo-2023/> (доступ: 21.03.2025).

¹⁶⁴ Павленко П. Протестанти України і справа Перемоги. *RISU. Релігійно-інформаційна служба України*, 06 січня 2024 р. URL: https://risu.ua/protestanti-ukrayini-i-sprava-peremogi_n145283 (доступ: 01.04.2025).

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Там само.

Як зазначає У. Севастьянів, у середовищі протестантів сформувалася система багаторівневої допомоги також і мирному населенню: «протестантські громади створили численні гуманітарні хаби, які забезпечують переселенців та постраждалих від війни продуктами, одягом, медичними засобами та психологічною підтримкою»; «Церкви організовують регулярні доставки гуманітарної допомоги для прифронтових регіонів і на окуповані території»;¹⁶⁷ Церква «Спасіння» активно залучена до організації таких ініціатив, надаючи не лише гуманітарну допомогу, а й технічні засоби для волонтерів та ЗСУ; баптистські та п'ятдесятницькі громади координують допомогу через міжнародні християнські організації, зокрема «Samaritan's Purse» та «Mission Eurasia». ADRA International допомагає збирати кошти та забезпечувати гуманітарну підтримку завдяки своїм глобальним зв'язкам, координуючи дії з адвентистськими громадами в інших країнах». ¹⁶⁸ Важливим у цьому плані «стали також ритуальні форми вияву солідарності з Українською Державою, народом, армією, зокрема молитовні марші за мир та справедливість, перемогу України і звільнення від окупантів». ¹⁶⁹ Водночас, на думку П. Павленка, в міру розгортання агресії проти України йдеться про переосмислення самих категорій війни й миру в релігійній пам'яті українських протестантів, осмислення того, що українсько-російське протистояння – не аналог біблійних війн, пам'ять про які зберігає релігійна традиція, а реальна війна, яка загрожує життю українських протестантів і їхніх родин. Тому протестанти активізуються, навіть мілітаризуються, хоча повна відмова від пацифізму для цих деномінацій «ще не на часі». ¹⁷⁰

¹⁶⁷ «ADRA Україна» (Адвентистське агентство допомоги і розвитку) координує гуманітарну діяльність адвентистських громад. Від початку війни організація активно займається доставкою гуманітарної допомоги до прифронтових зон, організовує евакуацію людей та надає психологічну допомогу.

¹⁶⁸ Севастьянів У. Українські протестанти в умовах війни: служіння і допомога країні. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/ukrainski-protestanty-v-umovakh-viiny-sluzhinnia-i-dopomoha-kraini/> (доступ: 21.03.2025).

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Павленко П. Дискурс війни в євангельському віровченні у контексті нинішньої агресії Росії проти України (протестантський погляд). *Філософська думка*, 2023. № 1. С. 82. Див. також: Кобетяк А.Р. Вплив російсько-української війни на протестанську сотеріологію. *Культурологічний альманах*, 2024. Вип. 3. С. 12–18. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.2> (доступ: 10.03.2025).

Усе це означає наближення протестанського дискурсу, який загалом є мирним, до дискурсу Української Держави, яка бореться. В умовах російсько-української війни стали до лав захисників країни, взявши до рук зброю, а ті, котрі займали пацифістську позицію, долучились до волонтерства, багато хто став капеланом, санітаром, рятівником, соціальним працівником тощо. Таке наближення поступово усуває певні світоглядні конфлікти між релігійною свідомістю та релігійною пам'яттю протестантів і державною політикою України та сприяє консолідації суспільства перед викликами сучасного світу.

5.5. Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій

Наталія Колб

Україна належить до країн із високим рівнем релігійності населення. Відповідно до опитувань на кінець 2023 р. віруючими себе визнали 70,5 % респондентів. Конфесійно в державі стало домінують послідовники християнських Церков, насамперед – Православної (у 2023 р. так себе ідентифікували 61 % опитаних). Водночас Україна є полірелігійною країною, що об'єднує понад 90 конфесій і течій.¹⁷¹ Таке «віроповідне обличчя» України на тлі багатонаціональності, непростой історії з тривалим періодом бездержавності та перебування українських етнічних земель під владою різних держав, а зокрема атеїстичного СРСР, зумовило нагромадження численних травм і конфліктів історичної пам'яті між представниками різних релігійних церков і спільнот: травматичних міжконфесійних досвідів між сім'ями і громадами, переслідувань за релігійною ознакою, боротьбу за використання храмів тощо.¹⁷² Поза тим розв'язана РФ війна проти України за-

¹⁷¹ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023 р.) *Разумков центр*, 26 грудня 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiinosti-dovira-dotserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r> (доступ: 02.02.2025) (доступ: 10.03.2025).

¹⁷² Турій О. Греко-католики, латинники і православні в Україні: проти, поруч чи разом? *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 27 квітня 2001 р. URL: https://risu.ua/greko-katoliki-latinniki-i-pravoslavni-v-ukrajini-proti-poruch-chi-razom_n33390 (доступ: 03.02.2025).

свідчила існування в державі доволі високого рівня міжрелігійного порозуміння і здатності релігійних громад до консолідації навколо спільних цінностей та єдиної мети.

Добрим підґрунтям для усталення таких взаємин, з одного боку, став закріплений законодавчими нормами статус України як релігійно і світоглядно нейтральної держави¹⁷³ з чіткими принципами свободи совісті й релігії та «вільного функціонування Церкви (релігійних організацій) у правовому полі держави».¹⁷⁴ Водночас потужну роль у встановленні відповідного «клімату» для міжрелігійного діалогу і релігійно-державної комунікації відіграла низка товариств – насамперед заснована з ініціативи духовенства у 1996 р. міжконфесійна громадська спілка Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Станом на 2021 р. вона об'єднувала 15 релігійних громад, серед яких християнські Церкви різних деномінацій, мусульмани, юдеї, представники інших релігійних спільнот.¹⁷⁵ Однак слід зазначити, що членами ВРЦіРО є не всі релігійні спільноти України.

За президента Віктора Януковича експертні середовища і представники Церков констатували «ознаки девальвації партнерської парадигми розвитку державно-конфесійних відносин», однією з яких називали бездіяльну позицію урядової Комісії з питань забезпечення прав релігійних організацій, а також відсутність продуктивного діалогу з ВРЦіРО.¹⁷⁶ Водночас було відзна-

¹⁷³ Це випливає з положень Конституції (ч. 3, ст. 35) та Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 5). Законодавець закладає принципи відокремлення Церкви / релігійних організацій від держави та школи, а також неможливості визнання жодної релігії як обов'язкової.

¹⁷⁴ Бабій М. Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 01 березня 2004 р. URL: https://risu.ua/derzhavna-politika-shchodo-svobodi-sovisti-y-religiy-sutnist-i-praktika_n33484 (доступ: 07.02.2025).

¹⁷⁵ Положення про Всеукраїнську раду Церков і релігійних організацій. *Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій*, 13 березня 2014 р. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/documents/polozhennya-pro-radu> (доступ: 05.02.2025).

¹⁷⁶ Здіорук С.І., Токман В.В. Концепція державно-конфесійних відносин як інструмент забезпечення соціального консенсусу. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 01 січня 2014 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptsiya-derzhavno-konfesiynikh-vidnosin-yak-instrument> (доступ: 23.02.2025).

чено виразну демонстрацію владою підтримки й пріоритетності УПЦ (МП) над іншими Церквами та релігійними організаціями в Україні, що ставало очевидним порушенням українського законодавства.¹⁷⁷

Військова агресія Росії спонукала українську владу до налагодження тіснішої комунікації та партнерських взаємин із церковними організаціями в державі, усвідомлюючи їх впливовість, авторитетність та різновекторний потенціал у зміцненні обороноздатності України. Так, у квітні 2018 р. у відповідь на заклики ВРЦіРО відновила діяльність (після припинення у 2012 р.) постійна урядова Комісія з забезпечення реалізації прав релігійних організацій, у полі уваги якої, між іншим, опинилися проблеми спрощення процедури реєстрації духовних інституцій; повернення чи надання в безоплатне користування віросповідним громадам відібраних совєтською владою культових споруд і майна; забезпечення прав вірних та релігійних організацій на окупованих територіях Донецької, Луганської областей і в АР Крим.¹⁷⁸

Від 14 лютого 2019 р. при Міністерстві освіти і науки України створено Раду з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями для налагодження державно-конфесійних відносин у галузі освіти¹⁷⁹. Із розгортанням Росією повномасштабної війни державно-церковна співпраця ще поглибилася. Влада відводить ВРЦіРО важливу роль у здобуванні перемоги України,¹⁸⁰

¹⁷⁷ Здіорук С.І., Токман В.В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2023. С. 4. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07> (доступ: 23.02.2025).

¹⁷⁸ Після 6-річної перерви оновила роботу урядова Комісія з забезпечення реалізації прав релігійних організацій. *RISU: Релігійно-інформаційна служба України*, 21 квітня 2018 р. URL: https://risu.ua/pislya-6-richnoji-perervi-onovila-robotu-uryadova-komisiya-z-zabezpechennya-realizaciji-prav-religijnih-organizacij_n90414 (доступ: 03.03.2025).

¹⁷⁹ Рада з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при МОН, 14 лютий 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/pro-ministerstvo-2/doradchi-organi-2/rada-z-pitan-spivpratsi-z-tserkvami-ta-religijnimi-organizatsiyami-pri-mon> (доступ: 01.03.2025).

¹⁸⁰ Представники Всеукраїнської ради Церков зустрілися з Президентом України: співпраця Церков і держави – ключ для нашої перемоги. *Credo Україна*, 24 грудня 2024 р. URL: <https://credo.pro/2024/12/376132> (доступ: 05.03.2025)

проводить з її представниками періодичні спільні засідання для вирішення актуальних проблем життя українського суспільства. До прикладу, у березні 2023 р. відбулося засідання релігійних діячів із Національною радою для обговорення залучення Церков і релігійних організацій до протидії російській пропаганді. Було ухвалено створити спільну заяву, де б містилися напрацьовані релігійними діячами відповідні рекомендації, а також напрацювати меморандум для окреслення майбутніх напрямів спільної діяльності.¹⁸¹

У листопаді 2023 р. представники ВРЦіРО зустрілися з працівниками Міністерства охорони здоров'я для обговорення юридичних аспектів діяльності медичного капеланства,¹⁸² а в жовтні 2024 р. – із заступником Міністра у справах ветеранів України, обмірковуючи інструменти духовної й соціально-гуманітарної підтримки з боку Церков і релігійних організацій для ветеранів та їхніх родин.¹⁸³ У квітні 2024 р. відбулася зустріч ВРЦіРО з секретарем Ради національної безпеки і оборони України та головою Державної служби з питань етнополітики і свободи совісті. Учасники обговорили важливість для України душпастирської, гуманітарної, духовно-психологічної, капеланської та міжнародної діяльності релігійних організацій в умовах війни.¹⁸⁴ ВРЦіРО одностайно підтримала прийнятий Верховною Радою України Закон «Про захист

¹⁸¹ ВРЦіРО та Національна рада з питань телебачення домовилися про спільну системну роботу. *Українська Греко-Католицька Церква*, 31 березня 2023 р. <https://ugcc.ua/data/vrtsiro-ta-natsionalna-rada-z-pytan-telebachennya-domovylysy-pro-spilnu-systemnu-robotu-2461/> (доступ: 05.03.2025).

¹⁸² МОЗ і Всеукраїнська рада Церков обговорили можливості залучення капеланів до процесу надання допомоги пацієнтам. *Міністерство охорони здоров'я України*, 30 листопада 2023 р. URL: <https://moz.gov.ua/uk/moz-ta-vseukrainska-rada-cerkov-obgovorili-mozhlivosti-zaluchennja-kapelaniv-do-procesu-nadannja-dopomogi-pacientam#!> (доступ: 06.03.2025).

¹⁸³ Відбулася зустріч членів Ради Церков із заступником Міністра у справах ветеранів України. *ВРЦіРО* (24.10.2024). URL: <https://ugcc.ua/data/vidbulasya-zustrich-chleniv-rady-tserkov-iz-zastupnykom-ministra-u-spravah-veteraniv-ukrayny-5746/> (доступ: 06.03.2025).

¹⁸⁴ Відбулася зустріч Секретаря РНБО з представниками Ради Церков. *ВРЦіРО*, 25 квітня 2024 р. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/events/nsdc-secretary-meets-with-representatives-of-the-council-of-churches> (доступ: 07.03.2025).

конституційного ладу у сфері релігійних організацій» (від 20 серпня 2024 р.), зазначаючи, «що жодна організація – світська або релігійна, – центр якої знаходиться в державі-агресорі, не може діяти в Україні»;¹⁸⁵ всі, хто підтримував чи сприяв ворогові, мають понести справедливе покарання незалежно від конфесії чи духовного сану, а всі релігії мають бути рівні перед законом.¹⁸⁶

Складовою курсу влади на державно-релігійне порозуміння і співпрацю є демонстрація поваги до історичної пам'яті та релігійних традицій усіх Церков. Водночас держава і релігійні організації виступають постійними партнерами в проведенні заходів публічного вшанування важливих подій історії України, що стає потужним чинником формування спільного національного пам'яттєвого канону в українському суспільстві незалежно від національності й віросповідання, засобом єднання громадян, виховання українського патріотизму і водночас міжрелігійної та міжнаціональної толерантності. До таких щорічних заходів належить, зокрема, вшанування пам'яті загиблих від рук нацистських військ у Бабиному Яру в Києві та від більшовицької влади під час Голодомору-геноциду, урочистості з нагоди хрещення Руси-України, Дня української державності та річниць незалежності України. Представники різних релігій єднаються на цих заходах, виголошують молитви. Також члени ВРЦіРО ініціювали власні молитовні заходи, як, наприклад, у намірі захисту України від російської агресії 16 лютого 2022 р. А 24 лютого 2025 р. Церкви й релігійні організації вперше взяли участь у відзначенні встановленого Верховною Радою України Дня молитви.¹⁸⁷ Свідченням

¹⁸⁵ Верховна Рада України ухвалила Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». *Донецька обласна державна організація* (15.10.2024). URL: <https://dn.gov.ua/news/verhovna-rada-ukrayini-uhvalila-zakon-pro-zahist-konstitucijnogo-ladu-u-sferi-diyalnosti-religijnih-organizacij> (доступ: 07.03.2025).

¹⁸⁶ Рада Церков засуджує зловживання Росії релігійними почуттями в агресивній і несправедливій війні проти України. *ВРЦіРО* (12.04.2023). URL: <https://city.sumy.ua/blogi/rada-czerkov-zasudzhuye-zlovzhivannya-rosiyi-religijnymu-pochuttyamy-v-agresyvnij-i-nespravedlyvij-vijni-proty-ukrayiny/> (доступ: 01.03.2025).

¹⁸⁷ Верховна Рада України прийняла Постанову «Про встановлення Національного дня молитви». *Рада. Офіційний вебпортал парламенту України* (12.02.2025). URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/258602.html> (доступ: 10.03.2025).

міжрелігійної відкритості українських віросповідних громад є, зокрема, те, що на спільну молитву вони збираються як у християнській Софії Київській, так і біля пам'ятника «Менора».¹⁸⁸

Одним із пріоритетних завдань ВРЦіРО в умовах російсько-української війни вже від 2014 р. стала активна міжнародна діяльність, налагодження широкого кола комунікації і співпраці з представниками іноземних держав та інституцій. У 2014 р. делегація ВРЦіРО «провела низку зустрічей в Осло (Норвегія) з релігійними діячами Росії, намагаючись донести правдиве свідчення про події в Україні та запобігти подальшій російській військовій агресії».¹⁸⁹ Із вибухом повномасштабної війни одним із завдань ВРЦіРО стала адвокація України в світі.¹⁹⁰ Делегати організації здійснили низку робочих зустрічей високого рівня, як-от: із парламентарями «Великої сімки», Папою Франциском й очільниками Римської курії, представниками Держдепартаменту США та впливових американських інституцій. На таких зустрічах духовні лідери доносили правду про причини й наслідки війни РФ проти України, намагалися розвінчувати притаманий для низки держав «романтичний» образ Росії як високодуховної і культурної з міцними релігійними і традиційними цінностями країни, спростовували нав'язані російською пропагандою міфи й стереотипи щодо України, доносили інформацію про життя релігійних спільнот і міжконфесійну ситуацію в своїй Батьківщині. Така діяльність членів ВРЦіРО має відчутний ефект і справляє позитивне враження на впливових світових лідерів, стає відчутною допомогою у лобюванні інтересів України на тлі російсько-української війни, налагодженні домовленостей про збільшення гуманітарної допомоги й освітніх проєктів для підтримки українців.¹⁹¹

¹⁸⁸ Спільна молитва за мир пролунала у Софії Київській. *Credo Україна* (16.02.2022). URL: <https://credo.pro/2022/02/312480> (доступ: 07.03.2025); У Києві молитовно вшанували жертв Бабиного Яру. *Українська Греко-Католицька Церква* (29.09.2023). URL: <https://ugcc.ua/data/u-kyevimolytovno-vshanuvaly-zhertv-babynogo-yaru-3639/> (доступ: 08.03.2025).

¹⁸⁹ Інформація про ВРЦіРО. *ВРЦіРО*. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info> (доступ: 26.02.2025).

¹⁹⁰ Кравченко О. Зеленський зустрівся з представниками Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій. *LB.ua* (24.12.2024). URL: <https://bit.ly/3Do54KT> (доступ: 25.02.2025).

¹⁹¹ Папа вперше зустрівся із Всеукраїнською радою Церков із Епіфанієм у складі. Передали список полонених медиків. *Новинарня* (25.01.2023).

Також ВРЦіРО оприлюднила низку офіційних звернень до світової громадськості та міжконфесійних організацій, де засуджувала збройні атаки Росії проти українського цивільного населення й інфраструктури як порушення норм міжнародного права, а також викривала ідеологічні заходи РФ та РПЦ, спрямовані на моральне виправдання своєї агресії проти України.¹⁹² ВРЦіРО закликала визнати РФ державою-терористом, перервати з нею економічні відносини, вживати всіх можливих заходів для припинення агресії Росії проти України та надання останній воєнно-технічних засобів для захисту, зверталася до міжнародних конфесійних організацій із проханням ухвалити рішення «про притягнення до моральної та іншої відповідальності російської православної Церкви, яка всіляко підтримує агресію російської федерації проти України, розпалює міжнаціональну і міжконфесійну ворожнечу та через проповідь ідеології “русского мира” спонукає до геноциду українського народу».¹⁹³

Умови викликів воєнного стану і необхідність боротися за збереження української державності зумовила максимальну гармонізацію церковно-державних взаємин в Україні і свідоме оминання сторонами драстичних питань для збереження

URL: <https://novynarnia.com/2023/01/25/papa-vrciro/> (доступ: 28.02.2025); Українські релігійні діячі розповіли в США про російські репресії на окупованих територіях. *ВРЦіРО* (31.10.2013). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/2023-uccro-meeting-in-washington> (доступ: 03.03.2025); Рада Церков зустрілася з послами G7. *ВРЦіРО* (11.06.2024). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/uccro-meets-with-g7-ambassadors> (доступ: 27.02.2025).

¹⁹² Заява ВРЦіРО щодо осуду документів «Всемирного русского народного собора», які містять виправдання російської агресії проти України. *ВРЦіРО* (29.03.2024). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/statement-of-the-ukrainian-council-of-churches-and-religious-organizations> (доступ: 05.03.2025).

¹⁹³ Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо чергового воєнного злочину держави-терориста проти України. *ВРЦіРО* (8.07.2024). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/statement-by-the-ukrainian-council-of-churches-and-religious-organizations-regarding-the-demands-of-the-aggressor-state-concerning-the-activities-of-the-russian-orthodox-church-in-ukraine> (доступ: 06.03.2025). Також див.: Заява ВРЦіРО щодо чергової терористичної атаки Росії проти України. *Українська Греко-Католицька Церква* (29.12.2023). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-russia-missile-attack-on-ukraine> (доступ: 09.03.2025).

єдності суспільства, а також уникання приводів для протистоянь і розколів. Однак траплялися поодинокі кроки з боку українських державців, які церковні діячі з морально-релігійних міркувань не могли толерувати. Таким став намір українського парламенту в березні 2023 р. прийняти законопроект № 9103, за яким однастатеві партнерства прирівнювалися до сімейних союзів. ВРЦіРО звернулася до Голови Верховної Ради з вимогою відхилити цей законопроект як загрозливий для інституту сім'ї, демографічної ситуації в Україні і такий, що порушує «ціннісні підвалини українського суспільства в цілому, його моральні і духовні засади».¹⁹⁴ Своєю чергою зустріч представників ВРЦіРО з очільницею Національної ради стала для духовних лідерів нагодою висловити свої застереження стосовно політики держави щодо представництва релігійних організацій в медіа. Так, новий Закон України «Про медіа» не передбачав можливостей для духовних кіл ставати засновниками таких ресурсів; не враховано можливості репрезентації у засобах мовлення думок релігійних діячів та віруючих людей, висвітлення діяльності релігійних організацій.¹⁹⁵ Слід зазначити, що заклики ВРЦіРО знаходили помітний резонанс у суспільстві і реакцію в державних інституціях.

Підсумовуючи, можна констатувати, що в Українській Державі, яка об'єднує ісповідників різних Церков та релігійних організацій, налагодилася доволі ефективна система міжрелігійних відносин, орієнтована на взаємоповагу, пошук діалогу, порозуміння й співпрацю. Основою для цього стали як українське законодавство, так і позиція духовних лідерів різних релігійних спільнот в Україні. Особливо цінним цей досвід став в умовах воєнної агресії Росії проти України. Перед лицем загро-

¹⁹⁴ Рада Церков виступає проти атаки на встановлену Богом та Конституцією України інституцію шлюбу та сім'ї. ВРЦіРО (27.03.2023). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/rada-tserkov-vistupae-proti-ataki-na-vstanovlenu-bogom-ta-konstitutsieyu-ukraini-institutsiya-shlyubu-ta-simi> (доступ: 07.03.2025).

¹⁹⁵ ВРЦіРО та Національна рада з питань телебачення домовилися про спільну системну роботу. *Українська Греко-Католицька Церква* (31.03.2023). URL: <https://ugcc.ua/data/vrtsiro-ta-natsionalna-rada-z-pytan-telebachennya-domovylsya-pro-spilnu-systemnu-robotu-2461/> (доступ: 03.03.2025).

зи для української державності представники релігійних спільнот зуміли відкинути протиріччя й конфліктні питання і згуртуватися для боротьби зі спільним ворогом. Значно щільнішою стала й співпраця між владою та Церквами. Центральним майданчиком для такої комунікації є Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій. Одним із напрямів співпраці стало усталення в українському суспільстві спільного канону історичної пам'яті, базованого на знанні і вшануванні минулого свого народу, формуванні почуття патріотизму, солідарності, взаємної поваги й толерантності, розуміння тягlosti історичних процесів. Також ВРЦіРО розвинула активну міжнародну діяльність, обстоюючи інтереси України на різних світових майданчиках, доносячи правдиву інформацію про події в Україні і про злочинну діяльність РФ, закликаючи світову спільноту не залишатися байдужою та формувати адекватні відповіді, обстоюючи політичні, ідеологічні, морально-релігійні засади й підвалини демократичного світового порядку.

6. Мовне законодавство і його дія в реаліях російсько-української війни

Ганна Дидик-Меуш

У час нинішньої «великої» російсько-української війни українська мова – це гарант національної безпеки і збереження ідентичності (зокрема громадянської), необхідна умова виживання нації у протистоянні з окупантом, а значить, українська мова – зброя, що зміцнює Україну і допомагає знищувати ворога. Українська мова є дієвим маркером розмежування у площині «свій – чужий», «добрий – поганий», «друг – ворог»,¹⁹⁶ через те «мовна політика вийшла за суто етнічні рамки і стала питанням національним – від слова *нація* в сенсі *держави*».¹⁹⁷

Мовна політика в державі здійснюється на відповідній законодавчій базі. Сучасне українське мовне законодавство сформоване на таких основних документах:

1. Власне мовне законодавство: Конституція України¹⁹⁸ і Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»,¹⁹⁹ які «якнайбільше зорієнтовані саме на мову й дещо менше, але також на забезпечення фундаментального людського права на власну мову»²⁰⁰ і покликані

¹⁹⁶ Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2022 р. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/142022.pdf> (доступ: 13.03.2025); Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку, 20.03.2023 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-vijny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku> (доступ: 21.03.2025).

¹⁹⁷ Ажнюк Б. Мовне життя в координатах воєнних наративів. *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика: монографія* / відп.ред. Б. Ажнюк. Київ: ВД Дмитра Бурого, 2024. С. 4.

¹⁹⁸ Конституція України від 28.06.1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4158> (доступ: 01.03.2025).

¹⁹⁹ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19/ed20190425#Text>.

²⁰⁰ Демська О., Черняк А. Мова. Право. Безпека: монографія. Київ: 7БЦ, 2024. С. 60.

регулювати функціонування мови (або мов) в Українській Державі. Основою нормативно-правової системи є Конституція, і «діяльність органів публічної влади, судових та правоохоронних органів повинна здійснюватися на підставі конституції держави».²⁰¹

2. Нормативно-правові акти, які регулюють насамперед відносини між мовою і суспільством; це, зокрема, «Кримінальний кодекс України», «Цивільний кодекс України», Закон «Про громадянство України»²⁰².

3. Закони зі сфери культури й освіти, для яких мова є критично важливим чинником національної ідентичності і безпеки: «Про культуру», «Про видавничу справу», «Про рекламу», «Про медіа», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність»²⁰³ та ін.

Зупинімося більш детально на першій групі документів.

Конституція України – «основний закон країни, єдиний нормативний акт найвищої сили чи кілька таких актів, які регламентують засади функціонування інститутів політичної системи та

²⁰¹ Загальна терія права: підручник / за ред. М.І. Козбри. Київ, 2015. С. 178.

²⁰² Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (доступ: 14.04.2025); Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (доступ: 14.04.2025).

²⁰³ Закони України: «Про культуру» від 14.12.2010 р. [зі змінами]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T102778?an=276>; «Про видавничу справу» від 05.06.1997 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97#Text>; «Про рекламу» від 03.07.1997 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>; «Про медіа» від 13.12.2022 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>; «Про освіту» від 05.09.2017 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>; «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>; «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>; «Про дошкільну освіту» від 06.06.2024 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20/ed20240606#Text>; «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>; «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. [зі змінами]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

суспільства».²⁰⁴ Із-поміж дев'яти статей про мову (ст. 10, 11, 12, 53, 92, 103, 127, 138 та 148) основною є стаття 10, в якій ідеться про таке: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом».²⁰⁵ Стаття, однак, не тільки не містить важливого елемента – вказівки на мову корінного народу України, а й упродовж кількох десятиліть після прийняття Конституції реалії життя українського суспільства довели очевидну недосконалість формулювання певних постулатів, зокрема «рішення об'єднати державну мову – основу конституційного ладу України – й інші мови, які є державними або офіційними в інших країнах, спричиняє чималі загрози, аж до воєнних»²⁰⁶. Початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році з особливою доказовістю засвідчив це.

Із-поміж мовних законів, які діяли в сучасній Україні за останні пів століття, варто згадати насамперед Закон «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р.²⁰⁷ У преамбулі закону йдеться, що «українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності», проте вже, до прикладу, у статті 3 «Мови інших національностей в Українській РСР» сказано: «[...] В роботі дер-

²⁰⁴ Дет. див.: Велика українська енциклопедія [Електронне видання]. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D> (доступ: 23.03.2025).

²⁰⁵ Конституція України, № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://constitution.in.ua/articles/10/> (доступ: 28.03.2025).

²⁰⁶ Демська О., Черняк А. Мова. Право. Безпека: монографія. Київ: 7БЦ, 2024. С. 50.

²⁰⁷ Закон «Про мови в Українській РСР», № 8312-XI від 28.10.1989 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (доступ: 02.04.2025).

жавних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови. У разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнята для всього населення (виділення моє. – Г.Д.-М.).». А у статті 5 «Право громадян користуватися будь-якою мовою» зазначено: «[...] Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення *тягне за собою відповідальність за чинним законодавством* (виділення моє. – Г.Д.-М.). Рішення по суті звернення оформляється українською мовою чи іншою мовою роботи органу або організації, до якої звернувся громадянин. За бажанням громадянина таке рішення може бути видане йому в перекладі *російською мовою*». Стаття 6 «Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій» закріплює повноцінне функціонування російської мови як «іншої національної мови» на рівні з українською – мовою корінної і панівної нації: «Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності – і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків».

Цей закон діяв понад 20 років, допоки 5 червня 2012 р. було ухвалено Закон України «Про засади державної мовної політики» (т.зв. «закон Ківалова – Колесніченка»), де ключовими були тези: 1) «закон повинен захистити російськомовних громадян на території України», оскільки 2) «українсько-російська двомовність склалася історично». Насправді закон став «вдалим механізмом поляризувати українське суспільство за регіональним принципом, протиставити українців Сходу та Півдня українцям

Заходу», оскільки «політтехнологи в обох таборах були задоволені ухваленням закону: регіонали та комуністи отримали прапор “Мы защитим русский язык”, а політики патріотичного спрямування, відповідно, – прапор “Ми будемо боронити українську мову”». ²⁰⁸ Імовірно, взагалі не йшлося про українську, російську чи будь-яку іншу мову на території України (див. статтю 2 цього закону); політикам «потрібно було закласти підстави для чергової провокації громадянського конфлікту, що вони успішно і зробили» ²⁰⁹. У Висновку на тоді ще законопроект Ківалова – Колесніченка, оприлюдненому 22 вересня 2011 р., зазначено, що це «підрив статусу української мови як державної та її витіснення з ужитку в усіх сферах публічного життя в більшості областей України», «легітимізація русифікації України, яка здійснюється українською владою на вимогу Росії», тобто йдеться «про спробу системного впливу, через закон як інструмент, спрямованого в перспективі на демонтаж української держави як такої». ²¹⁰ Зауважмо, що все це розгорталося за роки президентства Віктора Януковича із помітним і цілеспрямованим наступом на все українське й здачею національних інтересів, що призведе до «податкового» майдану, «мовного» майдану і врешті-решт до Революції гідності. Уже після Революції гідності депутати проголосували за скасування «закону Ківалова – Колесніченка» (23 лютого 2014 р. Верховна Рада України скасувала Закон «Про засади державної

²⁰⁸ Бойчук В. Закон «Ківалова – Колесніченка» як злочин і провокація. *Українська правда*, 01.03.2018. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/1/7173266/> (доступ: 30.03.2025).

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Закон «Про засади державної мовної політики» не виник на голому місці. До його ухвалення головні ініціатори з Партії регіонів та їхніх попутників йшли років шість, зробивши попередньо кілька законодавчих спроб. Зокерма законопроект «Базовий Закон України «Про мови України» у грудні 2006 року зареєстрували представники тодішньої антикризової коаліції Євген Кушнар'єв від Партії регіонів. Наступною спробою став законопроект № 1015-3 «Про мови в Україні» Олександра Єфремова від Партії регіонів, Петра Симоненка від Компартії та Сергія Гриневецького – від Народної партії. Практично той самий законопроект, але зі статтею, яку пізніше Вадим Колесніченко і Сергій Ківалов вилучать зі свого законопроекту, а саме статтею 7 «Російська мова в Україні. Українсько-російська двомовність». Цей законопроект також було відхилено після численних протестів та ін.

мовної політики»), проте ані виконавчач тоді обов'язків президен- та Олександр Турчинов, ані згодом і президент Петро Порошенко не підтримали цього рішення, намагаючись таким чином запо- бігти імовірному новому суспільному протистоянню в Україні, яке активно могла підтримувати й використовувати РФ. Тільки 28 лютого 2018 р. Конституційний Суд України визнав «закон Ки- валова – Колесніченка» неконституційним, таким, що що втра- тив чинність, і в Україні повернулися до мовного закону 1989 р.²¹¹

Проте вже наступного 2019 р. Верховна Рада України прийняла новий закон – Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якому протягом 2007–2019 рр. передували 9 законопроектів.²¹²

Тарас Кремень, уповноважений із захисту державної мови (2024 р.), наголошував, що Закон «Про забезпечення функціо- нування української мови як державної» хоч і був розроблений у Верховній Раді в 2019 р., проте його роль і значення сьогодні, під час російсько-української війни, беззаперечна: 1) «за цей час громадяни України змогли не тільки навчитися захищати свої права, вільно володіти українською умовою, а й зміцнити головні підвалини національної ідентичності, адже українська мова – це територія свободи, ознака гідності українців і символ україн- ської боротьби»; 2) «українська мова чутна скрізь, і це не тіль- ки сім хвиль імплементації – українська стала обов'язковою для більшості сфер (реклама, освіта, культура, обслуговування, тран- спорт, охорона здоров'я)», а 16 липня 2024 р. стартувала восьма хвиля, тобто набула чинності стаття 25, яка регламентує засто- сування державної мови в місцевих друкованих ЗМІ; 3) «працюють мовні інституції: уповноважений із захисту державної мови та Національна комісія стандартів державної мови, яка проводить іспити щодо визначення рівня володіння українською мовою як державною, розробляє, затверджує термінологію, подає і готує пропозиції до нормативно-правих актів, які регулюють питання

²¹¹ Фесенко М. Мовний майдан: як українці боролись за власне слово. *Ukraine history*, 10.07.2024. [Електронне видання]. URL: <https://ukraine-history.com/movnyj-majdan-yak-ukrayinczi-borolys-za-vlasne-slovo/> (до- ступ: 20.03.2025).

²¹² Дет. див.: Ажнюк Б. Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні. *Мовознавство*, 2017. №. 4. С. 28–40.

застосування державної мови»; 4) відповідно до рішення Конституційного Суду про конституційність мовного закону від липня 2020 р. визначено, що «будь-яка загроза державній мові означає загрозу національній безпеці». Отже, ці здобутки відчуваємо разом із набуттям чинності мовного закону від 16 липня 2019 р. Це історична подія, яка важлива для поступу Української Держави, для консолідації українського суспільства, для зміцнення статусу української мови як державної.²¹³

15 липня 2025 року затверджено кандидатуру Оксани Івановської на посаді уповноваженої із захисту державної мови. Тож мовний омбудсмен, керуючись чинним Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної», визначила пріоритети у своїй роботі як мовного омбудсмена на 2025 рік та наступні роки із таким наративом: «мовна політика має бути впевненою, але не авторитарною; послідовною, але чутливою до контексту; державною, але відкритою до співпраці з громадянським суспільством», адже «успішна мовна політика – це рівновага між вимогою та підтримкою».²¹⁴

Перше (і принципове, на її думку) завдання, «яке має не лише гуманітарний, а й юридичний та символічний виміри – це захист української мови на окупованих територіях», фіксація мовних злочинів, надання їм правової оцінки на міжнародному та національному рівнях, приготування бази для мовної реінтеграції після деокупації, а загалом – засвідчити, що «мовна агресія РФ є частиною її збройної агресії», і «ми маємо відповідати не тільки зброєю, а й словом – свідомим, державницьким, людським». Друге завдання – «визнання української жестової мови як повноцінної складової мовної політики», тобто ідеться про мовну рівність, гідність і розуміння сучасних комунікаційних процесів: на переконання п. Оксани Івановської, «активізуватимемо міжвідомчий діалог і фахову експертизу, щоб актуалізувати законопроект № 2340, а також забезпечити практичну реалізацію прав

²¹³ Ажнюк Б. Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні...

²¹⁴ Івановська О. Конституційна модель мовної політики має бути узгоджена з реаліями війни. *Укрінформ*, 19.07.2025. [Електронне видання]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4016542-olena-ivanovska-upovnovazena-iz-zahistu-derzavnoi-movi.html?fbclid=IwY2xjawLovAhleHRuA> (доступ: 20.07.2025).

осіб із порушеннями слуху на повноцінний доступ до інформації українською мовою – як усною, так і жестовою».²¹⁵ Третій аспект – функціонування української мови в новітній еміграції, коли мільйони українців, втікаючи від війни, опинилися за межами України, набули статусу біженців, проте залишаються все ще активними носіями нашої мови в нових для них реаліях. Тож необхідно підтримувати їхній зв'язок із Батьківщиною через мову: створювати культурно-освітні центри, запускати цифрові платформи для навчання, впроваджувати «Мовну карту українців світу», розвивати потенціал діаспори як мовного посла України у світі. Четвертий напрямок – «цифрова присутність мови», яка, за висловом п. Оксани Івановської, «має доволі сумнівну перспективу щодо її майбутнього», а значить, треба працювати над тим, аби українська мова була повноцінно інтегрована «в сучасні електронні сервіси, штучний інтелект, державні застосунки, інтерфейси, ігри, технології»; українська має звучати та функціонувати всюди: у смартфоні, в автівці, на міжнародних платформах. Це, безперечно, питання зручності, та понад усе це питання ідентичності і конкурентоспроможності.

У час російсько-української війни на теренах України до всіх мов національних меншин буде шанобливе ставлення, проте чітко й послідовно формуватиметься єдиний україномовний простір як гарантія безпеки держави, яка бореться з ворогом, та інструмент консолідації українського суспільства. До того ж необхідно усунути «символічну нерівність у законодавстві» (за висловом мовного омбудсмена п. Івановської) і скасувати особливий статус російської мови, яка в умовах збройної агресії РФ є не лише засобом комунікації, а й потужним інструментом дестабілізації і конфронтації.

Отож визначена ще наприкінці ХХ ст. конституційна модель мовної політики в Україні має бути узгоджена з реаліями війни та з прагненням українського суспільства до справжньої мовної рівності без колоніального спадку.

²¹⁵ Там само.

Висновки, пропозиції і рекомендації

Історична пам'ять – місце, де перетинаються життєво важливі інтереси Української Держави і соціуму. Аналіз державної політики у сфері подолання конфліктів історичної пам'яті під час російсько-українського воєнного протистояння, а також реакції суспільства на цю політику дає змогу говорити про кілька тенденцій.

Передусім одну з ключових ролей у побудові української політики історичної пам'яті в добу незалежності, а особливо після переломних 2014 і 2022 років, відіграє пам'яттєвий дискурс політичних еліт та комеморативні практики, прийняті на рівні Президента, уряду та Верховної Ради, державних адміністрацій, обласних та місцевих рад, що, своєю чергою, означає потребу трансформування історичної, мовної, культурної пам'яті серед державних службовців всіх рівнів. Це стосується, зокрема, формування в цьому середовищі чіткої картини причин та перебігу російсько-української війни. Такий підхід дозволить владі різного рівня виразно артикулювати свою суспільну позицію. Він дасть змогу владним структурам формувати публічний дискурс, адекватний для політичної та мовно-культурної реальності України та її історичного розвитку, а також змінювати суспільну реальність та усувати світоглядні конфлікти в соціумі.

Важливою складовою державної політики стосовно історичної пам'яті є позиція державних чинників щодо мови та мовної пам'яті. Мова була важливим фактором гібридної війни проти України в 2014 р., коли російську протиставляли українській. Ще більшої актуальності мовне питання набуло в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. По суті, до 2014 р. українське законодавство балансувало між впровадженням української мови як державної та (особливо в 2010–2013 рр.) доктриною українсько-російського білінгвізму («закон Ківалова – Колесніченка»). Така двомовність в умовах гібридного протистояння спричиняла приховану русифікацію українського мовного простору та маргіналізацію української мови. Тому державна політи-

ка і суспільна практика після 2014 р., а насамперед після 2022 р., означала цілеспрямоване посилення позицій української мови на державному та приватному рівні як мови, яка формує й маркує ідентичність України та українців. Однак навіть в умовах відкритої війни процеси українізації державного та приватного мовного простору досить сповільнені й нерівномірні; мовна свідомість та мовна пам'ять суспільства все ще не розвинені на належному рівні, а приховані русифікаційні процеси тривають. При збереженні поваги до мов національних меншин, державна мовна політика в Україні вимагає системнішого пропагування української мови як ідеологічної зброї й захисту проти агресії, а також спонукає до боротьби за розширення сфери її вжитку. Саме (україно)мовна державна політика має інструментом консолідації суспільства.

Важливим напрямком розвитку державної політики пам'яті є державна політика пошанування, зокрема нагородна система України, яка поступово відходить від постсовєтських стандартів. Особливо важливим є переосмислення самого звання «Герой України» та інших звань і в контексті боротьби за українську незалежність, і на тлі сучасної російсько-української війни. Ці звання допомагають сформувати нові ціннісні орієнтири суспільства, насамперед утверджувати ідеал захисника Батьківщини. Проте на державному рівні важливо не тільки вшановувати учасників бойових дій високими нагородами, а й демонструвати шану та повагу до них у повсякденній практиці, у «буденному житті». Водночас потрібно через державні інформаційні канали пропонувати суспільству приклади біографій нинішніх героїв України як взірців для наслідування, різними шляхами популяризувати їхні постаті на локальному, регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Це стосується і меморіалізації героїв / жертв війни як складової державної політики подолання конфліктів у сфері історичної пам'яті взагалі. Початок повномасштабного вторгнення спонукав до переосмислення ключових засад цієї політики у напрямку її демократизації, усунення стереотипів та рудиментів совєтського часу. Водночас суспільний запит на меморіалізацію виявив багато проблем у цій сфері. Серед них – несформованість політико-правової бази меморіалізаційних процесів (вшанування героїв / жертв, визначення місць пам'яті), необхідність чіткої стратегії перспективної мети і завдань політики пам'яті. Держава

має також чіткіше визначити самі поняття / категорії героїзму і жертвовності, утривалити їх у колективній свідомості. У контексті утвердження історичної пам'яті слід також вирішити проблему справедливості супроти жертв війни, покарання воєнних злочинців. Зрештою, слід розв'язати питання інституціоналізації всіх цих процесів. Пріоритетне завдання державної влади – вирішити зазначені проблеми разом із суспільством, подолати стихійність у сфері меморіалізації, перетворити її на важливу складову політики пам'яті в Україні.

Важливою в контексті розвитку сучасної державної історичної пам'яті є декомунізація колективної свідомості та публічного простору. Вона суттєво інтенсифікувалася після 2014 р., а особливо після 2022 р. Декомунізація дала змогу відокремити Україну від советських і постсоветських стереотипів, які, зрештою, стали приводом до початку гібридної війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. На цьому тлі активна декомунізація (знесення советських пам'ятників, зміна советської топоніміки) стала різновидом оборони перед нинішньою агресією. Водночас декомунізація, як і деросіянізація суспільного простору, інколи викликає спротив на локальному рівні: суспільство ще не позбулося від кліше советського мислення. Цей процес вимагає чіткішої комунікації між владою та населенням, більшої просвітницької праці, а також послідовнішої декомунізації та деросіянізації дискурсів і світогляду суспільства та його владних еліт.

Окремою сферою взаємодії державних чинників і українського соціуму в умовах російсько-українського збройного протистояння є сфера релігійної пам'яті та релігійного життя загалом. Війна виявила як подібності, так і розбіжності між релігійними конфесіями в поглядах на збройний конфлікт та місце Церков у його контексті. З одного боку, Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) консолідовано засудила агресію РФ проти України. Православна Церква України (ПЦУ), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) та Римо-Католицька Церква в Україні (РКЦ) від початку російського вторгнення постійно підтримували і підтримують мирне населення, Збройні Сили України та Українську Державу, підкреслюючи, що захист держави – обов'язок їхніх вірних. Вони також активно комунікують у межах своїх конфесій на міжнародному рівні, доносячи і пояснюючи позицію України на міжнародній

арені в межах світового православ'я та католицизму. Мусульманські та юдаїстичні громади України також підтримують українську державність і засуджують агресію. Амбівалентною і гібридною залишається позиція УПЦ (МП). Попри заяви про незалежність від РФ та попри державну заборону діяльності організацій, афілійованих із МП, ця Церква явно чи приховано підтримує ідеологію «русского мира», а частина її представників навіть стала на бік агресора. Протестантські конфесії України, натомість, знаходяться у ситуації вибору між активним втручанням у воєнні події і пацифізмом та нейтралітетом, уявленням про те, що релігійна людина не повинна брати до рук зброю, а релігійна пам'ять має бути нейтральною. Водночас ця позиція поступово еволюціонує в бік активізації українського протестантизму. В умовах відокремлення Церкви від держави державна політика в галузі релігійної пам'яті має бути гнучкою, але й чіткою водночас. Враховуючи відмінності між конфесіями, держава має вести діалог із кожною із них так, щоб підтримувати позицію тих Церков та релігійних організацій, які постійно підтримують український народ у боротьбі з агресором, схилити на свій бік тих, які дотримуються нейтралітету, і обмежувати можливості тих, які маніпулюють почуттями вірних, сприяють конфліктам усеєдині суспільства, а то й відверто підтримують ворога.

Загалом, же війна... суттєво корегує діяльність державних / владних чинників у сфері історичної пам'яті, значення якої в цих умовах теж суттєво зростає. Гібридна війна і повномасштабне вторгнення військ РФ в Україну показують, що держава мусить формувати активну проукраїнську історичну, мовну та релігійну пам'ять суспільства або, принаймні, підштовхувати суспільство до її формування. Однак для того держава має сама проявляти більшу активність та зацікавленість у всіх цих сферах, інформувати про них суспільство, а державні чинники повинні стати втіленням української національної мовної та культурної ідентичності, творцями і носіями української історичної пам'яті. Зі свого боку, український соціум має ідентифікувати себе з Українською Державою як основною формою власного існування, підтримувати і захищати її за будь-яких обставин. Історична пам'ять, натомість, має стати тим фактором, який ліквідує чи нейтралізує мовні, політичні, релігійні конфлікти, об'єднує державу і суспільство в одне ціле, що допомагає вистояти в час важких воєнних потрясінь.

Аналітична записка

Державна політика подолання конфліктів історичної пам'яті у процесі консолідації української політичної нації в умовах російсько-української війни. Аналітична записка / Відп. ред.: Г. Дидик-Меуш; ред.: Р. Голик, І. Орлевич; авт. колектив: Р. Голик, І. Орлевич, Н. Колб, Н. Мисак, П. Артимишин, Е. Казан, Г. Дидик-Меуш. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2025. 92 с.

Макет і художньо-технічне редагування
Ірина Дяк

Підписано до друку 09.08.2025. Ум. друк. арк. 5,37
Друк офсетний. Формат 60×84/16.
Наклад 100 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4.